

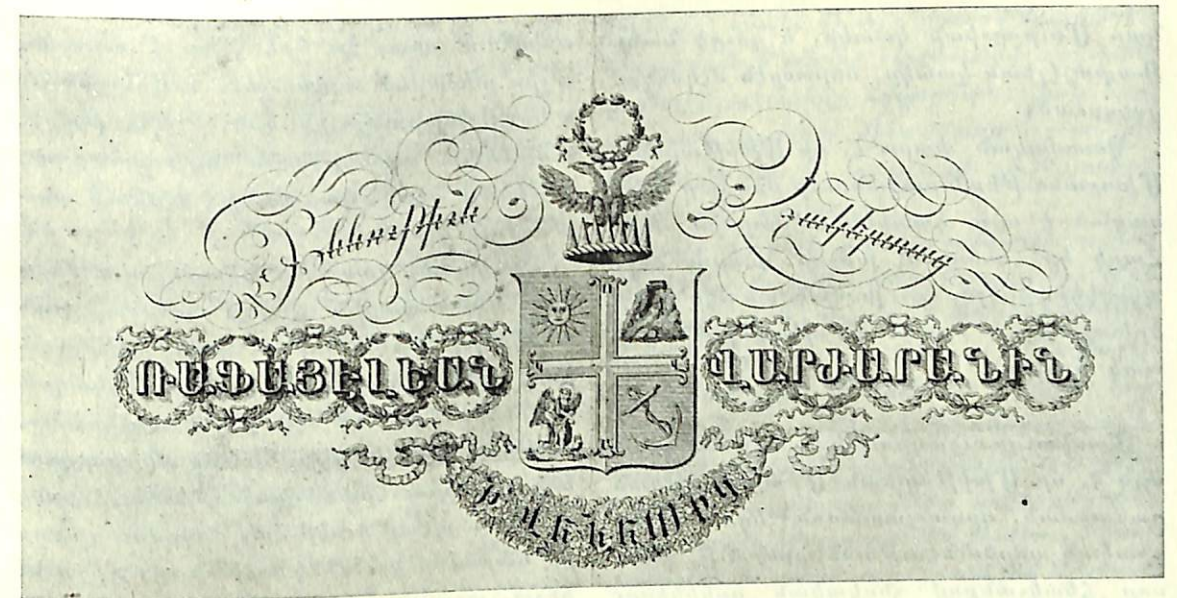
ուորական գլուխներուն, որոնք ամէնքն անխտիր այնքան սիրով պատուեցին
և փառաւորեցին մեր տօնը, մեր վարժարանը, Հայ Ազգը:

Սրտագին շնորհակալութիւն բոլոր մեր ազնիւ բարեկամներուն և ազ-
գակիցներուն՝ որ հեռուէն ու մօտէն վենետիկ հաւաքուած՝ իրենց ներկայու-
թեամբ աւելցուցին շուքն և խանդավառութիւնը Յոբելինական հանդէսնե-
րուն՝ վենետիկեան հիւրասէր և հայասէր ժողովրդեան խնդակից ցոյցերուն մէջ:

Յատուկ և խորին շնորհակալութիւն անոնց որ իրենց գրական թան-
կագին բաժինը բերին Յոբելեանի այս գրական Յուշարձանը պատուելով և
արժեքաւորելով, ինչպէս բեղուն գրիչ Պրն. Յ. Ճ. Սիրունի, Տիկին Ե. Շահնա-
զար, Պրն. Հայկ Աճէմեան, Պրն. Կ. Յ. Բասմաշեան, և Պրն. Ա. Զօպանեան,
որուն բարեհաճ թողտուութեան շնորհիւ հոս կը զետեղենք ընդարձակ էջեր
իր նրբարուեստ խորաքանդակ «Դեմքեր»էն, և Նախկին Սաներ՝ Սհարոն Տա-
տուրեան, Արամայիս Սրապեան, Հրաչ Քաջարենց, Ֆերապ, Սիմոնեան, Ա.
Խաչատուրեան, Յ. Դաւիթեան, եւն. Նոյնպէս յատուկ շնորհակալութիւն
Պրն. Յ. Աճէմեանի որ սիրայօժար ուղեց ինքը գեղադարձել այնքան ար-
տայայտիչ արուեստով թերթիս կողքը:

Խմբագրութիւնս կը ներկայացնէ իր ջերմ շնորհակալութիւնը Յոբելեա-
նիս հանդէսները կազմակերպող Հ. Քերոբէ վ. Զրաքեանի իբրեւ Նախագահ
Կեդր. Կարգադիր Յանձնախումբի և իր գործակից Հայրերուն, Մուրատ-Ռա-
փայէլեան Նախկին Աշակերտաց Միութեան և յանուն անոր հանդէսներուն
ներկայ յարգելի Պատուիրակութեան՝ Նախագահութեամբ մեր սիրելի և
ազնիւ բարեկամ Ա. Ալթունեանի, Միլանի Միութեան ներկայացուցիչ Տքթ.
Ն. Տէր Ստեփանեանի և Ե. Արզումանի: Վերջին և ջերմագոյն շնորհակալու-
թիւն մը Պրն. Խաչիկ Մ. Ալէմշահի, որ այնքան ջանքով և զոհողութեամբ
կազմակերպեց Յոբելեանին վենետիկ եկող ուխտաւոր Ֆրանսահայ բարե-
կամներն ու իր եղբայրակից Նախկին Սաները: Նոյնքան ջերմ և սրտագին
է մեր շնորհակալութիւնը երաժշտագէտ Պրն. Գուրգէն Մ. Ալէմշահի որ
Յոբելինական հանդէսներուն մէջ այնքան կարեւոր և մեծ դեր մը կատարեց
իր Կիլիկիա խումբի քաջավարժ և շնորհալի երգեցողութեամբ: Այդ ազնիւ
խումբին ալ մեր խորին գնահատութիւնն և շնորհակալիքը կարօտով անդամ-
մալ լսելու և տեսնելու հիացումը զոր առթեցին արուեստագէտ վենետիկե-
ացիներուն:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄՈՒՐԱՏ - ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵՐԱՐՆԵՐՆ ԵՒ ԻՐԵՆՑ ԿՏԱԿՆԵՐԸ

ԵԿՈՒՍԴԴ ՌԱՓԱՅԷԼ ՂԱՐԱՄԵԱՆ ԵՒ ԻՐ ԿՏԱԿԸ

ՀԱՅՈՑ ազգը բազմաթիւ կտակարար
բարերարներ ունեցած է, բայց ասոնցմէ
երկուքը, Եղուարդ Ռափայէլ Ղարամեան
և Սամուէլ Մկրտիչ Մուրատեան, արժա-
նացել են յաւերժական յիշատակի և ան-
մահութեան անթառամ անուան: Անոնք
իրաւամբ բարձրացել են փառքի այդ պատ-
ուանդանին վրայ, վասն զի իրենց կտակ-
ներով հիմնուած գոյգ վարժարաններն ա-
մենէն աւելի տեւականներն եղան, և այդ
հաստատութիւններէն ելած աշակերտները,
շնորհիւ եւրոպական միջավայրի մէջ ստա-
ցած դաստիարակութեան, յաջողեցան զրա-
ւել ազգային և օտար շրջանակներու մէջ,
պատուաւոր դիրքեր, կերտելով իրենց բա-
րեյիշատակ բարերարներուն փառքի կո-
թողը:

Ռափայէլեան և Մուրատեան կտակները
ծնունդ առած են Ղարամեան և Սամուէ-
լեան գերդաստաններու և Միթիթարեան
Միարանութեան միջեւ հաստատուած բա-
րեկամական սիրոյ սեղանէ մը, բարոյա-
կան տեսանկիւ հաղորդակցութենէ մը, որ
տեւական կերպով սիրտ սրտի հետ կապե-
ր, հոգի հոգւոյ մէջ զուգաւորել էր:

Այդ դպրոցական կտակները գործ են
դրամի մարդոց և մտքի մարդոց համերաշխ
գործակցութեան: Անոնք անաշխատ ձեռք
բերուած չեն: Անոնք իրականացած են,
մէկ կողմէ, Ս. Ղազարու Հայոց վանքին
խոհական ու անշահախնդիր վարժունքով,
միւս կողմէ, անոր լիազօր պատուիրակին
անընկճելի կամքին ուժով: Առանց այդ
կամքին, այսօր գոյութիւն պիտի չունե-

նար Մուրատեան կտակը, և գուցէ նաեւ Ռափայէլեան կտակը, սերտորէն մէկմէկու կապուած:

Պատմական փաստ է, որ Մխիթարեան Միաբանութեան բաժանումը մեծ դեր խաղացած է այդ կտակներու գործին մէջ: Հարկ կը համարիմ, խոշոր գծերու մէջ, պատկերացնելու այդ բաժանման մէկ քանի երեւոյթները, որպէս զի դէպքերը լոյսի տակ երեւին:

Մասնաւոր ուշադրութեան արժանի կէտն այն է, որ Մխիթարեան Միաբանութեան բաժանման զրդապատճառն եղած է իր գրական գործունէութեան համբաւը, և ասոր հետեւանքով հնդկական ոսկիներու նուիրատուութիւնը:

Մխիթարեան վերածնութեան մեծութիւնն ամէնէն աւելի արձագանգ գտեր էր հեռաւոր Հնդկաստանի հայ գաղութին մէջ: Յիւրաւի, այդ գաղութը, նախ գաղղիական, ապա անգղիական ազդեցութեան ներքեւ դարձեր էր զարգացած ու լուսամիտ տարր մը, ծարաւի ուսման և գիտութեան: Երբ Ս. Ղազարու վանքին հեղինակաւոր երկասիրութիւնները կը հասնէին հոն, յառաջ կը բերէին անօրինակ խանդավառութիւն և ձեռքէ ձեռք կը խլուէին: Մխիթարեան քարոզիչ մը, Հ. Սուքիաս Աղամալեան, 28 յունիս 1770-ին Մատրասէն կրնար այսպէս գրել Մելգոնեան Աբբային, Մըխիթար Սեբաստացիին անմիջական յաջորդին:

«Հայք ամենայն իրրեւ քաղցեալ և «ծարաւի» փափագեալ մնային զրեանց: «Վասն որոյ... բացեալ զարկզն առաջի «ամենեցուն» էառ իւրաքանչիւր զխըն: «Դրեալն իւր, որ ոք եղեւ ձեռնհաս, և «ի միում վայրկենի սպառեցին զրեթէ «ողջոյն: Վասն որոյ խնդրեմք, զի փուլ «թով յղեալք զրեանս յուրմս, այսինքն» «զԱստուածաշունչ, զԲառգիրք, զՔերա- «կանութիւն, զՆարեկացի, և զայլ զրեանս «յուրմս, մանաւանդ եթէ տպագրեալ իցէ «նոր զիրք պատմութեանց, կամ այլ ինչ «նոր, յորոց երբ տասն արկղ եւս լինիցին,

«տառնուն տասն: Եւ երբ հնար է՝ տառքեւ «չիք մեծամեծ արկղորն...: Առաքեսլիք «և զԱշխարհացոյցն մեծ, և եթէ թարգ- «մանեալ տպագրեցին աշխարհագրու- «թեանց զիրք, կարծեմ թէ առնուն աստ «ողջոյն...»:

Հնդկահայ գաղութը նկատելով զՄխիթար Սեբաստացիին Հայոց աւերեալ տան «երկրորդ Լուսաւորիչ», շուրջ 1772-ին Ս. Ղազարու կղզին կը հասցնէր հնդկական ոսկիներու գումար մը, իրրեւ նուիրատուութիւն, օժանդակելու համար անտիպ կամ նոր գործերու հրատարակութեանց, որոնց այնքան պէտք ունէր հայ ժողովուրդը, որ իր դարաւոր բունէն կ'արթննար: Ճիշտ ու ճիշտ, այդ թուականին Ս. Ղազարու լռիկ ու նուիրական պատերուն մէջ տեղի կ'ու- նենար տեղական խլրտում մը, որուն զըլուխ կանգնած էին Հ. Աստուածատուր Բաբիկեան Զուլայեցիին Հ. Մինաս Գասպարեան Արզուինցիին:

Ըմբոստութեան պատրուակն էր Սահմանադրութեան խնդիրը, իսկ իրական պատճառէ՝ «Միաբանութիւն մի հաստատել ըստ օրինակի Մխիթարայ Աբբայի, և ըստ դիտաւորութեանց իւրեանց, հաստատել ազգային դպրոց մի հասարակաց», խօսքերը Հ. Սարգիս Վ. Թէոդորեանին են: Անհնազանդ վարդապետները, դիմած ըլլալով բուռն ու անսանձ միջոցներու, իրենց վրայ հրաւիրեցին եկեղեցական ու քաղաքական իշխանութեանց ուշադրութիւնը:

1773-ի մայիս 16-ին արտաքսուած այդ երկու վարդապետները գացին Թրիեստ իրենց նախասիրած վայրը, ուր պիտի հիմնէին նոր, անկախ Միաբանութիւնը և պիտի կազմակերպէին հայկական տպարանը, հրաւիրելով անոնց շուրջ Վենետիկի հայ հարուստ ընտանիքները:

30 մայիսի 1775-ին Մարիամ Թերեզա Կայսրուհիէն ստացան մեծամեծ առանձնաշնորհումներով ձոխացած Արտօնագիր մը, որ նոր Միաբանութիւնը կը ճանչնար «Մըխիթարեան» տիտղոսով: Գործունէութեան ծրագիրը պատրաստ էր. քայլ առ քայլ, հետեւիլ Մայր - Միաբանութեան գծած

ուղղութեան: Արդէն հայկական տպարանը, որուն վրայ կապուած էին այնքան գեղեցիկ յոյսեր, 1776-ին լոյս կ'ընծայէր իր անդրանիկ հրատարակութիւնը:

Հ. Աստուածատուր Բաբիկեան իր ճարտարութեամբ և երկաթէ կամքին ուժով պիկութեամբ էր ոչ միայն նոր, անկախ Միաբանութիւն մը հաստատել և անոր մեծաւոր ընտրուիլ, այլ գաղտնի թղթակցութիւններով Ս. Ղազարու վանքէն Թրիեստ անցընել իրեն քանի մը համախոհ վարդապետները, որոնց հետ ծրագրեր էր Թրիեստի նոր վանքին հիմնարկութիւնը:

Ան պարզեց անոնց առջեւ գեղեցիկ խոստումներ, որոնց գործադրութիւնը մեծամեծ բարիքներ առաջ պիտի բերէր Հայոց ազգին համար: Ամենէն հրապուրիչ խոստումն էր ազգային դպրոցի մը հիմնարկութիւնը Թրիեստի մէջ, ուր եկեր հաստատուէր էին քանի մը հայ ընտանիքներ: Այդ ծրագրով խանդավառուած, նաեւ Հ. Նիկողայոս Բուզայեան Կ. Պոլսեցիին, և Հ. Պողոս Մէհէրեան Մշեցիին ալ, յարեցան Թրիեստի Միաբանութեան և իրենց Մեծաւոր ճանչցան զՀ. Բաբիկեան: Ասոնցմէ ոմանք Կ. Պոլիս ելթալով, յայտարարեցին հոն գտնուող Մխիթարեան վարդապետներուն, թէ դադրած է Վենետիկի Ս. Ղազարու Մայր-Վանքը գոյութիւն ունենալէ և անոր տեղը հաստատուած է Թրիեստի Մխիթարեան Միաբանութիւնը: Այսպէս Մխիթարեան Միաբանութիւնը ձեղքուած էր երկու մասի:

Իր խոստումը գործադրելու համար, Հ. Բաբիկեան Թրիեստի մէջ բացաւ ցորեկութիւ ազգային Վարժարանը, օրինակ առնելով արդէն 1746 թուականէն ի վեր Պաշալուկի մէջ հիմնուած Մխիթարեան նախակրթարանը, որ ունէր կանոնաւոր ծրագիր մը և իր բարեկարգութեամբ գաղութին մէջ հռչակ հանած: Այդ շրջանին Թրիեստի վանքին գործակալը, Հ. Անահիտ Վ. Ճամպագեան, որ Կ. Պոլիս կը բնակէր Բաբիկեանի հրամանով յաջողեցաւ տոկոսով ձեռք բերել բաւական մեծ կապ գումար մը, որուն մէկ մասը զրկեց

Թրիեստ, որպէս զի այդ դրամով կաշուած ներ գնուին և անոնց եկամուտով ազգային դպրոցին պէտքերը հոգացուին. իսկ հաւաքուած դրամին միւս մասը տուաւ իր քեռայրին ձեռքը, որպէս զի լուսայափութութեամբ շահագործէ:

Բայց կ'երեւի թէ այդ ազգային դպրոցին վրայ չէր սաւառներ Սեբաստացի Մըխիթարի հոգին: Վասն զի Բաբիկեան Մեծաւորը մեղանշած էր հոն՝ ուր կը համարէր մեղանշած ըլլալ Մելգոնեան Աբբան: Նոր գնուած կաշուածներուն եկամուտը հազիւ հազ կը բաւէր Միաբանութեան պէտքերը հոգալու և դպրոցը կը մնար պարտքի տակ: Նեղը մտած, Մայր տունէն բաժնուածները փրկութեան ուրիշ ելք չգտնելով կ'առաջարկեն միանալ Մայր-Միաբանութեան, պայմանով որ Ս. Ղազար փակէ դիզուած պարտքերը: Մելգոնեան Աբբան, հեռատես ու շրջահայեաց մարդ, առաջարկը կը մերժէ, պայման դնելով որ նախ պարտքերը փակեն և ապա միութեան վրայ խօսք ընեն: Տագնապը ծանրանալով, ազգային դպրոցը փակուելու դատապարտուած էր: Այս դէպքը ծանր հարուած մը պիտի ըլլար Մեծաւոր Բաբիկեանի համար:

Այս անմիջիկապ կացութեան մէջ, ան յիշեց հնդկական ոսկիներու նուիրատուութիւնը, հրաման զրկեց Հ. Նիկողայոս Վ. Բուզայեանի և Հ. Պողոս Մէհէրեանի, որոնք Կ. Պոլիս կը գտնուէին, որ փուլթով մեկնին Հնդկաստան, տեղւոյն հայ գաղութէն նպաստ խնդրելու ազգային դպրոցին համար:

Նպատակը գեղեցիկ էր, որուն ուժ տուին նաեւ Կ. Պոլսոյ հարազատ Մխիթարեանները, որոնք կը տոչորէին հայ ժողովուրդեան բարիքներով: Երկու Մխիթարեան վարդապետները 1785-ին ճամբայ ելան և ոտք դրին Մատրաս քաղաքը որուն հայ գաղութը ամէնէն հարուստն ու ամէնէն ազգասէրն էր: Կրթութեամբ ու անկախ, ան մեծ մասով կազմուած էր Զուլայեցի վաճառականներէ որոնք եղած էին և միշտ ալ եղան զաղափարի մարդիկ: Շատ բնական էր, որ երկու Մխիթարեան վարդապետ-

Ներն իրենց քայլերն ուղղելն այդ տեղը, ուսկից զանազան անգամներ դուրս եկած էին նպաստի առատ գումարներ հայ վան-քերու, եկեղեցիներու, դպրոցներու, տը-պարաններու և մանաւանդ Ս. Էջմիածնի և Երուսաղէմի վանքերուն համար:

Սակայն երկու Վարդապետները, որոնք այնչափ տառապանքներ ու վշտեր քաշել էին այդ քաղաքի սիրոյն համար, վերին աստիճանի պաղ ընդունելութիւն մը գտան հայ գաղութին քով, և իրենց դիմունքները, զանազան պատճառներով, մերժումի արժանացան։ Անոնց առջեւ իր տան դռները բացողն եղաւ Պ. Միքայէլ Տէր-Յովհաննէսեան, անոնց սենեակ մը շնորհելով և պատառ մը հում միս և բանջար, ըսելով «Եփեցէք ու կերէք, եթէ կ'ուզէք ապրիլ»։ Երկու Վարդապետները կորաքամակ ետ պիտի դառնային, նորէն յանձնուելով ծովուն, եթէ տարաբախտ հայ մանուկներու բախտէն դէմ առ դէմ չգային մտացի հայ վաճառականի մը։ Նա բացէ ի բաց հասկըցուց անոնց, թէ իր վրայ միայն կրնային յոյս դնել, բայց պայմանով մը։

Դա Եղուարդ Ռափայէլ Ղարամբանն էր, հիմնադիրը Վենետիկի Ռափայէկեան Վարժարանին:

Աղա ԵՒՈՒԱՐԴԻ ՌԱՓԱՅԷԼ ՆՈՐ-ՋՈՂԱ-
յեցի էր, սերունդ խաչիկ Ղարամեանցի,
ծնած Նախիջեանի Արբանէլ գիւղի մէջ,
և շառաւիղ ազնուական տոհմի մը՝ որ Շահ-
Աբբասի օրով, թողլով իր գիւղը, եկեր
հաստատուեր էր Նոր-Ջոլայի մէջ, Սպա-
հան մայրաքաղաքին մօտ։ Եղուարդի հայ-
րը, Ռափայէլ, ամուսնացեր էր Յովհան-
նէս Խօջամալին, Զախաթունէնց կոչուած
Նանաջանին հետ։ Հարստացած և զա-
ւակներու տէր, Ռափայէլ կը վախճանի
1745-ին, թողլով ընտանիքն անտէրունչ
վիճակի մէջ։ Նանաջան խաթունը տնով
տեղով կը փոխադրուի Հնդկաստան, հա-
տատուելով Փոնտիշէրի և բնակելով իր
հօր տունը։ Մտած պապուն խնամակա-
լութեան ներքեւ, Եղուարդ կը յաճախէ
գաղղիական դպրոց։ Բայց նա չկրցաւ

աւարտել իր դպրոցական ընթացքը, գաղղանգլիական պատերազմին պատճառով։ Մայրը զայն պատերազմի վտանգներէն ազատելու նպատակով, Գութնուրուր ղրկեց։ Սակայն անձրեւէն ազատելու ժամանակ, ան կարկուտի բռնուեցաւ. վասն զի ճամբուն վրայ գողերը բռնեցին երիտասարդ Եղուարդը, և կողոպտելէ ետքը, ձախ ձեռքէն վիրաւորեցին, և կարծելով թէ մեռած է, թողուցին փախան։ Զկնորսները գլխով վիրաւոր պատանիին վրայ, տարին և յանձնեցին մօրը։ Երբ անգլիացիի տիրեցին Փոնտիշէրիի, Եղուարդի ընտանիքն ալ կորսնցուց ամէն բան և մատնուեցաւ թշուառութեան։ «Օրեր առաջ հարուստ էինք և մեծատուն, — կը գրէ Եղուարդ, — հիմա աղքատ և զուրկ ստացուածքէ»։ Պանդուխտի գաւազանը ձեռքը, Ռափայէլի ընտանիքը տեղափոխուեցաւ Մատրաս, նոր բախտ որոնելու։

«Տեանելով իմ տան տաքարախտու թիւնը, — կը գրէ Եղուարդ 1784ին՝ իր ձեռագիր ինքնակենսագրութեան մէջ — սկսայ աշխատիլ և առեւտուր ընել Ձինաստանի, Մանիլայի, Բանկալայի եւ ուրիշ տեղերու հետ: Եւ տեանելով որ Աստուած օրհնեց իմ վաստակը, 1772-ին ամուսնացայ Մարիամին հետ, որ դուստրն էր ջահուկեցի Չորհապկերէնց Ստեփան Մանուէլին: Ունեցայ երեք մանչ և երկու աղջիկ զաւակներ, որոնց համար կը ինդրեմ Աստուծմէ, որ անոնց շնորհէ իմաստութիւն և բարի վարք»:

Այսպիսի տաք սրտով հայր մը, էր միանգամայն անկեղծ ու թունդ ազգասէր մը: Ան խորապէս կը զգար, թէ Գանգէսի ափերէն անդին, կար «Կամուրջներ խորտակող» խրոխտ Երասխը, որուն ափերուն վրայ կ'ապրէին իր թշուառ ազգակիցները, կառավարուած Կ. Պոլսոյ պատրիարքարանէ մը, որուն պետերը աւելի անձնական շահուն և փառքին կը ծառայէին քան թէ կարօտ Ազգին:

«Յիրաւի, սիրտս շատ կը ցաւի, — կը գրէր նա 1785-ին Թրիեստի Միաբանու-

Թեան, — տեսնելով մեր Ազգին տառապանքը, ազիտութեան թշուառութիւնը. չկայ բան մը, որ միաբանելու նախանձը գրգռէ մեր մէջ, միայն կրօնական վիճաբանութիւններ կան եղբայրներու մէջ, մեր վաստկած դրամը ձրի կը վատնենք և կուտանք Տաճիկներուն: Իսկ մենք ի՞նչ կը շահինք: Ոչ ինչ, բայց եթէ ամօթ, նախատինք և աղբատութիւն: Ո՛հ, անիմաստուն Ազգ, մէկդի՛ դիր անմտութիւնդ, միաւ կամ եղիր և հոգ տար մեր տառապանքին վրայ, մեր վաստակը տանք գտնելու համար գիտութիւնը, որ դուռն է արիւթեան և ազատութեան»:

Մայր Տունէն բաժնուածներու քանի մը անուշիկ խօսքեր և խոստումներ ընելէ յետոյ, կը յայտնէ թէ գաղտնիք մը չունի իրենցմէ «համարձակաբար» խօսիլ։ Ազգին մէջ տիրող անմիաբանութիւնն անխնայօրէն ձաղկելէ յետոյ, յանդիմանութեան կարգն անոնց է, որ անմիաբան գտնուելով բաժնուած են Մխիթարեան Միաբանութենէն որուն հանդէպ անսահման սէր և յարգանք կը տածէր և որուն երկու մասի ճեղքուիլը իր մեծագոյն ցաւն էր։ «Կը ցաւիմ, — կը գրէր նա Թրիեստի Մխիթարեաններուն ուղղած նոյն նամակին մէջ, — որ դուք բաժնուեր էք Վենետիկի վանքէն, որ Աթոռն է մշտնջենաւոր յիշատակի արժանի մեր Մխիթար Աբբասօր հանճարեղ Վարդապետին և մեր Հայկազնեան զպրութեան և լեզուի Լուսաւորչին»։ ան շատ նեղուեցաւ, տառապեցաւ, և արդեամբք ու ջանքով հաստատեց իր վանքն և թողուց աշակերտներ, ան մխիթարուած էր իր սրտին մէջ, թէ իրմէ ետքը շատ բարիք պիտի բուսնի իր Ազգին օգտին համար, և չէր գիտեր թէ քիչ ժամանակի մէջ հակառակը պիտի պատահէր։ Կ'աղաչեմ, ներեցէք ինծի գերյարգելիներ, բայց ձեզի կը խոստովանիմ, որ արցունքով և դառնութեամբ է որ կը գրեմ ձեզի, մտածելով մեր ազգին թշուառութեան վրայ, մեր ողորմելիութեան պատճառն և ամէն ազգերու մէջ ծառայական դիրք ունենալնիս է, ուստիմ ռատողութեան, մեր ան-

միաբանութիւնը, և ասոր համար ալ պատ-
ժուած ենք...: Կը կրկնեմ, ներողամիտ
եղէք, եթէ ես զձեզ սիրող մը չըլլայի, չէի
ցաւեր և զրելու ալ չէի համարձակեր,
նոյն կերպով զրած եմ վհենտիկ՝ Հ. Սու-
քիասին, որ զրածս անխափան կարգայ
Սրբահօրը, և յուսով եմ որ կատարուի,
որ է ձեր միութիւնը»:

Թունդ հայրենասէր Եղուարդ Ռափայէլ
կը դառնայ մեկենաս, կը զարգանայ ազ-
գային կըթուեման մէջ, իր ղըամով, իր
ձեռք բերած մեծ հեղինակութեամբ կ'ազդէ
հայ ազգին վրայ և կը դառնայ ղեկավա-
րող ուղղութիւն: Այս է ահա Եղուարդ
Ռափայէլի ամենախոշոր երախտիքը:

Քաղաքական ազատութեան տենչը կը վատի այդ հայ վաճառականի սրտին մէջ։ Ոգեւորուած տաք հայրենասիրութեամբ, ուղղութիւն կու տայ աշխարհիկ գրականութեան և տոհմային դաստիարակութեան։ Անգլեւաքսոն ազդեցութեան տակ, ան կ'ուզէ որ հայերն ալ դառնան հպարտ, հայրենասէր, ազատ, բարձրագլուխ։ Անոր հոգերուն առարկան միայն քաղաքական ազատութիւնը չէ, այլ և ազատութիւն ասիական թանձր խաւարէն, տգիտութեանէն, վասնզի ան կը հաւատար որ հայ հայրենիքը իր անվերջ տառապանքներէն պիտի փրկուի գիտութեան միջոցով և պիտի ձգտի ազատութեան։ Բաւական չհամարելով Եւրոպական լոյսի և գիտութեան անհրաժեշտ պէտքերը շեշտել՝ ան նաեւ ցոյց կու տայ միջոցը։ Վենետիկի Մայր Միաբանութեանէն բաժնուածները, հայ ժողովրդեան երեւակայութիւնը ցնցելու համար, անմարսելի գրաբարով ետեւէ ետեւ լոյս աշխարհ կը բերէին գրքոյկներ, որոնք, ինչպէս արդարացի կերպով դիտել կու տայ Հ. Ներսէս Վրդ. Ալիմեան, «առաւելապէս տարրական և մանկական էին քան գիտական»։

Եղուարդ Ռափայէլ մինչեւ ուղեծուծը
« Կաթողիկէ Հոռմէական », — խօսքերն
իրեն են, — հաւան չէ որ շարունակ այդ-
պիսի գրքեր հրատարակուին, որովհետեւ
հայ ժողովուրդը ուրիշ գրքերու ալ պէտք
ունի: Ան թրիքատի Միաբաններուն կը

զանգատի թէ « Աշխարհականները գրա-
կանութեան մէջ տեղ չունին, այլ կղերն
է գրող ու կարգացող դասակարգը: Բայց
կղերն ի՞նչ է որ կու տայ Ազգին: Հոգե-
ւորականի պարտքն է, ի հարկէ, նախ
Քրիստոսի հաւատքն ուղիղ քարոզել և տալ
հոգեշահ գրքեր, բայց այդպիսի գրքեր՝ հա-
յերը բաւական ունին: Հիմա պէտք է հրա-
տարակել այնպիսի գրքեր, որոնք արժըն-
ցեն ազգասիրութեան, գիտութեան և
արիւթեան նախանձ: »

Գիտեմ, ինծի պատասխան կու տան,
թէ ո՞վ տուաւ մեզի ծախքեր և մենք այդ
բանը չըրինք: Բայց յայտնի գիտեմ, որ
Հնդկաստանէն շատ դրամ զրկուեցաւ թէ
մէկ և թէ միւս կողմի եկեղեցիներուն,
պատմական գրքեր տպագրելու համար, և
վերջը տեսանք ոչինչ, բաց ի սաղմոսէն
և ժամագրեցին: »

Մատը վէրքին վրայ դնելէ վերջ՝ Եղուարդ
Ռափայէլ կը բանայ իր ծրագիրը: Թրիեստի
միաբանները, տեսնելով որ իրենց գրա-
կանութիւնը ո՞ր և է արձագանգ գտած չէր
Հնդկաստանի հայ գաղութին մէջ և հնդկա-
կան ոսկիներու նուիրատուութեան ձայնն
ալ չէր լսուեր, ի վերջոյ, յուսահատած,
դիմեր էին Եղուարդ Ռափայէլին, իրմէ օգ-
նութիւն խնդրելով: Բայց նա մտադիր չէր
դրամ տալ՝ չգիտնալով թէ ի՞նչ բանի հա-
մար պիտի գործածեն այդ դրամը: « Ես, —
կ'ըսէ նա ուրիշ նամակի մը մէջ, — այն
հայերէն չեմ, որ շատ նուէրներ կու տան
Էջմիածնի և Երուսաղէմի և ուրիշ բան
չեն ստանար, բաց ի « Աստուած քեզ
օրհնէ » խօսքերէն: Ես գիտեմ որ իմ գոր-
ծերը պիտի օրհնեն զիս: Եւ որպէս զի
իւր գործերը զինք օրհնեն, ան թրիեստի
Միաբաններուն առաջարկեց որ հայերէն
թարգմանեն գաղղիացի Ռոլէնի « Հոռովմի
պատմութիւնը » որ 16 հատորներէ բաղ-
կացած էր: »

Մանուկ հասակէն, Եղուարդ Ռափայէլ
կապուած էր այդ « Հոռովմի » պատմու-
թեան հետ, և այդ օրէն ուխտեր էր թարգ-
մանել տալ այդ մեծ գործը: Այդ նուիրա-
կան ուխտը գեղեցիկ ու արդար կարգա-

դրութիւն մ'էր: Ան իր քսակը կը բանար՝
գործով ապացուցանելու իր վերանորոգչա-
կան քաղաքական դաւանանքը: Հայրենիքի
ազատութեան մասին մտածող Եղուարդ
Ռափայէլին համար մեծ օրինակը հին Հոռով-
մի էր: Ան կը ցանկար որ անոր պատմու-
թիւնը հայերէնի թարգմանուի, որպէս զի
հայերը փոքր հասակի մէջ կարդան, դաս-
տիարակուին այդ մեծ օրինակին վրայ,
որովհետեւ իր անխախտ դաւանանքն էր, որ
հայրենասիրութիւնը, քաջութիւնը, օրէնքի
և կարգապահութեան գաղափարը, և մա-
նաւանդ միութեան սէրը, ազատ ու անկախ
հայրենիք մ'ունենալու անհրաժեշտ պայ-
մաններն են: Թարգմանութեան գործը փու-
թացնելու համար, տպագրութեան ծախ-
քերուն համար յատկացուց ութ հազար
ռուբլի, հինգ հազար իւր գրպանէն, իսկ
մնացածն իր բարեկամներէն ստացած էր:
Առաջին հատորը հրատարակուելէն յետոյ,
կը խոստանար դարձեալ հինգ հազար ռու-
բլի: Բոլոր գրքերը սեփականութիւն պիտի
դառնային Թրիեստի Միաբանութեան. ա-
նոնց ծախուելէն պիտի գոյանար 75,000
ռուբլի, գումար մը՝ որ նոր Միաբանու-
թեան տնտեսական խախտու վիճակը հաս-
տատուն հիմերու վրայ պիտի դնէր: Իսկ
հայ ընթերցողներն այն օգուտը կ'ունենան,
որ հոռովմիական կառավարութեան, միաբա-
նութեան և ազգասիրութեան մասին ազ-
դեցիկ դասեր կ'առնեն: »

Սակայն Թրիեստի վանքը դրամը ստա-
ցաւ, թարգմանութիւնը չըրաւ և տպա-
գրեց միայն գրքին առաջին թերթը, որով
Եղուարդ Ռափայէլ երջանկութիւնը չու-
նեցաւ տեսնելու իր հայրենասիրական գա-
ղափարներու իրականացումը: Չորս տարի
վերջ, հայ Մեկենասը կը գրէր. « Ծաղր
դարձայ իմ ազգի մէջ, միշտ կ'ըսեն թէ
վարդապետները Հեղվարդին փողը լաւ կե-
րան, սակայն ես իմ փողը ժամանակին
կը պահանջեմ: » Ճշմարտութիւնն ըսելու
համար պէտք է զիտել տալ, որ Եղուարդին
ուզածը զիւրին գործ չէր: Ռոլէնի հսկայ
գործը կը պահանջէր լեզուի ճկունութիւն,
նոր ոճեր և նոր բառեր, որոնց դեռ վարժ

չէին Թրիեստեան դպրոցի գրիչները: Բայց
մենք յետոյ պիտի տեսնենք, որ Եղուարդ
թէպէտ հայերէն լեզուով Ռոլէնը չտեսաւ,
բայց գերեզմանէն իր փողը կրկնապատիկ
պահանջեց: »

Ահա այսպիսի լուսաւոր գաղափարնե-
րով, ազատասունչ մտքով և ազգը դաւա-
նանքէն զանազանող մարդ մ'էր Եղուարդ
Ռափայէլ, որուն առջեւ ներկայացան եր-
կու նպաստ խնդրող վարդապետները: Այդ
օրէն ջուղայեցի վաճառականը շարաթը
մէկ անգամ զանոնք իր տունը ճաշի կը
հրաւիրէր, ոչ եթէ հայկական համբաւեալ
հիւրասիրութենէն մղուած, այլ որովհետեւ
հեռաքնակ հիւրերը ճիշդ այն մարդիկն էին,
որոնց ինքը պէտք ունէր: Անոնց մէջ ան
գտած էր ինչ որ տարիներով կը փնտռէր,
մայրենի լեզուի ուսուցիչները: Քաղաքա-
կան ազատութեան և մտաւոր լուսաւո-
րութեան մտքերով տոգորուած այդ հայ
վաճառականը, միեւնոյն ժամանակ մայ-
րենի լեզուի և տոհմային դաստիարակու-
թեան ջերմ պաշտպանն էր: Նա հետեւեալ
դաշինքը դրաւ անոնց առջեւ: Յայտնեց
թէ ինքը պատրաստ է դպրոցի նպաստ
տալ, եթէ վարդապետներն ընդունին իր
պայմանը: Իսկ պայմանն այն էր, որ Հ.
Նիկողայոս Բուզայեան, տանի իր Աղեք-
սանդը և Յովհաննէս որդիները Լոնտրա
և խնամէ զանոնք այնտեղ հինգ տարի,
այսինքն մինչեւ այն ժամանակ, երբ պա-
տաններն աւարտեն իրենց ուսումը անգ-
ղիական դպրոցներու մէջ, իսկ միւս վար-
դապետը, Հ. Պօղոս Մէհէրեանը պիտի
մնար Մատրասի մէջ և հայերէն լեզուի
դասեր տար իր կրտսեր որդւոյն Լուիզի
և երկու աղջիկներուն, Աննայի և Աննա-
Մարիամի: Վարդապետներն ընդունեցան
պայմանը ուրիշ կողմէ ամէն յոյս կտրած:

Եղուարդ Ռափայէլ առաջին հնդկա-
հայն էր, որ զաւակներուն ուսում տալու
համար Եւրոպա կը դրկէր, բայց միեւնոյն
ժամանակ չէր մոռնար հօր մը առաջին
պարտականութիւնը: Ան գրեց շարք մը
գեղեցիկ խրատներ և տուաւ իր « սիրելի և
թանկ » որդիներուն ղեկավարուելու հա-

մար: Այդ կտակին մէջ կը փայլէ Եղուարդի
սիրող կրթութեամբ և հասկացող միտքը: « Հնա-
զանդ եղէք — կ'ըսէ նա, — Հ. Նիկողայոս
վարդապետին, որ ձեզի ուսուցիչ ու դաս-
տիարակ կարգուած է. նա զձեզ պիտի
կրթէ ձեր հաւատքին մէջ և բարի վարքը
պիտի սորվեցնէ, ասոր հետ մեր հայկա-
գեան լեզուն, որովհետեւ դուք հայ ծնե-
րէք և պարտական էք ձեր լեզուն հասկնալ:
Երգումով կ'ըսեմ ձեզի, որ եթէ, Տէրը
մի՛ արասցէ, չսորվիք ձեր լեզուն, ես զձեզ
ինծի որդի չեմ ճանչնար: » Մայրենի լե-
զուն այդ հայ հօրը համար այնքան կա-
րեւոր և մեծ նշանակութիւն ունի, որ իր
խրատներուն մէջ կը շեշտէ ու կը շեշտէ
զայն. « Որդիք, կը կրկնեմ ու կ'ազդա-
րարեմ ձեզի. ազգով հայ էք, ոչ մէկ ժա-
մանակ պիտի չմոռնաք ձեր ազգը կամ
լեզուն, որովհետեւ բնութեան և բարի
ուսումներու օրէնքով ամէն մարդ պիտի
սիրէ իր ազգն և օգնէ անոր պայծառու-
թեան: Ճշմարիտն ըսելով, զձեզ Եւրոպա
դրկելու դիտաւորութիւններէս մէկն ալ այն
է, որ դուք ջանաք իմաստուն ըլլալ՝ ապա-
զային ձեր ազգին օգտակար ըլլալու հա-
մար, և կ'աղաչեմ Աստուծոյ որ պիտանի
ըլլաք անոր ազատութեան՝ խօսքով կամ
գործով: »

Այս առոյշ և գեղեցիկ որդեսիրութիւնը
Եղուարդը կը հասցնէ խօսքէն գործի ան-
ցընելու կարգադրութեան մը, մանաւանդ
որ Հ. Բուզայեան, դպրոցի սիրահար, չէր
դադրեր գրչով տրուած խոստումը յիշեց-
նելու իր մտերմին: Յիրաւի, Եղուարդ Ռա-
փայէլ, ջերմագին սիրով կապուած էր
անոր հետ: 1789ի Փետրուար 1ին Մա-
տրասէն կը գրէր ասոր թէ « Ի սկզբանէ
անտի գիտեմ որ Բուզայեան և Ղարամեան
շաղկապուած են և մինչեւ ցմահ իրարմէ
պիտի չբաժնուին: » Այս անքակտելի սէրը
Միւթարեան վարդապետին և հայ վա-
ճառականին միջեւ, համարձակութիւն կու
տար Հ. Բուզայեանին գրելու իր հոգե-
կցորդ բարեկամին՝ թէ ինքը կը միւթարուի
այն ժամանակ, երբ ազգային դպրոցի հա-
մար խոստացուած նպաստը կ'ընդունի:

Եղուարդ Ռափայէլ «ազգային դպրատուն մը հիմնելու առաջարկն արդար կը գտնէ և կը հաւատայ որ իր ազգի մանուկներուն համար այդ դպրատունը մեծ գործ մը պիտի ըլլայ, և եթէ վաղուց մտքին մէջ ունէր այդ դիտաւորութիւնը, իր կարողութեան չափով, իր ազգին բարիք ընելու, և այժմ իր որդւոց դաստիարակէն յորդորուելով, կ'ուզէ որ նա պատճառ ըլլայ այդ միութեանը»։ Նա կը պարզէ իր դիտաւորութիւնը, որ էր՝ «յիսուն հազար ռուբլի դնել անգղիական կամ հոլանտական դրամատան մը մէջ, և այդ դրամագլխին եկամուտով շինել փոքրիկ դպրոց մը, որուն դպրապետ կարգուի իր որդւոց դաստիարակը, ունենալով օգնական իր եղբայրակիցներէն մէկը։ Ունչափ հայ աշակերտ պիտի ընդունուի դպրատան մէջ, որչափ կը բաւէ դրամագլխին եկամուտը։ Աշակերտները պարտին ըլլալ հայոց ազգէն և միջնակարգ ընտանիքներու զաւակներ որ սորվին հայերէն, լատիներէն և այն տեղւոյն լեզուն, ուր կը գտնուի դպրատունը»։ Եւ որպէսզի Բուզայեան կասկած չունենայ, կ'իմացնէ անոր, որ «թէեւ իր առեւտրական գործերը մեծապէս մնաստուած են, բայց և այնպէս իր խոստումէն ետ չի կենար, և եթէ ողջ մնայ անխափան պիտի կատարէ»։

Արդ, վարձատրելու համար իր որդւոց դաստիարակը, այդ բարեպաշտ և գործնական մտքի տէր մարդը, կատարեց խոստումը։ Իր մահէն քանի մ'ամիս առաջ, 31 Դեկտեմբերի 1789-ին նա կը կազմէ իր կտակը «կարգադրելով որ իր հաշուեզրին մէջ գտնուած 7310 հուն (65,000 գաղղիական ֆրանք) պիտի պահուի դրամատան մէջ. անոր տոկոսով պիտի հրատարակուին Ռուլէնի Հոռմէական պատմութեան և Հնախօսութեան հատորները։ Այդ բոլորը կատարելէն յետոյ, դրամագլուխը պիտի ստանայ ուրիշ նշանակութիւն։ Անոր տոկոսով պիտի բացուի դպրատուն մը Հայոց աղքատ մանուկներու համար, այնչափ թուով որչափ բաւական պիտի ըլլայ որ այդ եկամտին շահովը՝ աշակերտներն ու

անոնց վարժապետները կարենան վայելչապէս ապրիլ։ Եւ իր կամքն է, որ Հ. Նիկողայոս Բուզայեան կարգուի ուղղիչ և գործադիր իր բովանդակ կեանքի ընթացքին մէջ, այդ դպրատան գործերուն, և իրեն իշխանութիւն պիտի տրուի կարգելու իրեն յաջորդը, գործադրելու համար իր ըրած կարգադրութիւնը»։

Դիտելի է, որ Հ. Բուզայեան խնդրեր էր Եղուարդ Ռափայէլէն, որպէսզի խոստացած դրամը տայ Թրիեստի մէջ հաստատուած վարժարանին համար, և այդ դրամով Թրիեստի վանքին միաբաններն ազատին պարտքերէն և վանքերին ալ հաստատուն հիմերու վրայ դրուի։ Բայց Եղուարդ կը լռեցնէ բարեկամը, զրեւով անոր, թէ «ինքը պատրաստ է իր զաւակներուն դաստիարակին տալու, ինչ որ ինքը ուզէ, բայց իրաւունք չունի զինքն ամբաստանելու Թրիեստի միաբաններուն օգնութիւն չընելուն համար»։ Կը յիշէ տուած դրամը Ռուլէնի գործին թարգմանութեան համար և կը հարցնէ. «Ինչ կ'ընեն Թրիեստցիները, եթէ անոնք վանական ըլլալով, կը փախչին աշխատութենէ և չեն թարգմաններ զրեւը, որ իրենց գործն է, դու ինչպէս կը հրաւիրես զիս անոնց նորէն դրամ տալու. վասնզի ես շատ քրտինքով և աշխատութեամբ գտած եմ, և ինչ նպատակի համար դրամ պիտի տամ»։

Ուրեմն Եղ. Ռափայէլ իր կտակը յանուն Հ. Բուզայեանի կատարած է և ո՛չ թէ Թրիեստի Միաբանութեան՝ որ կը ստիպուի փակել Թրիեստի մէջ բացած իր ազգային կոչուած դպրոցը, որուն հմայքին ուժով, բաւական թուով միութեան վարդապետներ գացել յարեւ էին նոր Միաբանութեանը։ Այս ճշմարիտ քրտինքայ և հայ ընտանիքի տիպար հօր կատարածը, որ արժանի էր երջանիկ ըլլալու, եղաւ իսկապէս ողբերգական։ Նա 1791 թուականին իր փոքր որդւոյն Լուիզի և հնդիկ ծառայի մը հետ ճամբայ ելաւ դէպի Լոնտրա, որպէսզի իր սիրական աղջիկը Աննա Մարիամը, բողոքական դպրոցէ հանէ և ուղղափառ Հաստատութեան մը մէջ դնէ։

Նա խիստ տանջուած էր խղճմտանքով, որովհետեւ աղջիկը արդէն յարած էր բողոքական աղանդին։ Երբ երկու ամիս նաւարկելէն վերջ ան հասաւ Բարեյուսոյ հրուանդանը, անգղիացի դաժան նաւապետին արհամարհական ու թշնամական վերաբերմունքէն սաստիկ ազդուած հիւանդացաւ և Լոնտրայի նաւահանգիստը հասնելէն ճիշտ մէկ օր առաջ նաւուն վրայ մեռաւ։ Սակայն անոր անշունչ դիակն ալ չկրցաւ ջնջել իսկալ նաւապետին ատելութիւնը, և աւելորդ համարելով այդ դիակն ափ հասցնել, հրամայեց որ զայն ծով նետեն։ Եթէ ազգային բարերարը չարժանացաւ գերեզմանի, բայց իր յիշատակն անթառամ է Ս. Ղազարու Հայոց վանքին, և բարերարեալ սաներու սրտին մէջ։

Ռուլէնը պիտի բանար, ուրեմն, ազգային դպրոցին դռները։ Հ. Նիկողայոս Բուզայեան, առնելով Բարերարին մահուան ողբալի լուրը, դառնալէս կը ցաւի, և այլեւս յոյսը կը վերցնէ Թրիեստի միաբանութեան վրայէն։ Հրաւիրուելով Մատրաս, հիմնուելիք դպրոցին հաստատութեան համար, նա կը մեկնի վենետիկ, հետը տանելով Եղուարդ Ռափայէլի մանչ զաւակները։ Ս. Ղազարու վանքին մէջ նա թողութիւն կը խնդրէ Մելգոնեան Աբրայէն՝ իր գործած յանցանքին համար, կը վերադառնայ Մայր Միաբանութեան ծոցը, և Ռափայէլեան կտակի տրամադրութեան համաձայն իր տեսչական իրաւունքները մասնաւոր կտակով մը կը փոխանցէ այդ Միաբանութեան Ընդհ. Աբրային և անոր յաջորդներուն։ Ահա, այդ է պատճառը որ վենետիկի միաբանները միջնորդութեամբ իրենց Աբրային դարձան Ռափայէլի կտակին տէր։

Իր անդամակցութիւնը Միաբանութեան հետ հաստատելէ վերջ, Հ. Բուզայեան վերադարձաւ Լոնտրա, անկէ Մատրաս մեկնելու համար։ Բայց այդ ճամբորդութեան ծրագիրը ջուրն ինկաւ, վասնզի Բարերարին անդրանիկ զաւակը՝ Աղեքսանդր Ղարամեան, զխաւոր կտակակատարը՝ տարուէ տարի նորանոր դժուարու-

թիւներ յարուցանելով իր դաստիարակին առջեւ, անոր բարի դիտաւորութիւնը խափանեց։ Իր ծերութեան վերջին տարիներուն մէջ բարեկիրթ և ազգասէր Բուզայեան տառապեցաւ պանդխտութեան մէջ՝ Բարերարին այդ զաւակին երեսէն, և ամիսիթար փակեց աչքերը։ Ան փոխանակ հինգ տարուան խնամակալութեան պաշտօնին՝ քսան տարի վարեց զայն Լոնտրայի մէջ, որ է 1785էն մինչեւ 1805 թուականը։ Ան չտեսաւ Ռափայէլեան վարժարանի կառուցումը, որուն համար այնքան զրկանքներ ու տառապանքներ քաշած էր։

Բայց նա աչքերը փակելէ առաջ, այդ ցանկալի վարժարանին բարոյական հիմերը դնել տուաւ։ Վենետիկ երթալու երկրորդ պատճառն այն էր, որ փութով թարգմանել տայ Ռուլէնի գործը, որ բարերարին առաջին ցանկութիւնն էր և Դպրոցին հաստատութեան պայմանը։

Վենետիկի Ս. Ղազարու վանքը իր պատուոյ խօսքը տուած ըլլալով, անմիջապէս ձեռնարկեց այդ հսկայ գործին թարգմանութեանը։ «Հոռմի պատմութեան» թարգմանութիւնը տպագրուեցաւ 1815ին, իսկ «Հնախօսութեանը» 1825-ին. երկուքն ալ Ս. Ղազարու Տպարանին մէջ։

Երկու աշխատութիւնները, կատարուած ընտիր և հարազատ թարգմանութեամբ, կը կազմեն 12 մեծ հատորներ, փառաւոր թուղթի վրայ և քարտէսներով զարդարուած։ Գործը պատիւ կը բերէ թէ՛ իր լուսամիտ մեկենասին և թէ՛ Մխիթարի հարազատ Տան՝ որ իր պարտքը խղճմտանքով կատարած էր. բայց Ռափայէլեան դպրոցի բացումը ձգձգուեցաւ, վասնզի Աղեքսանդր Ղարամեան խաղցնելով կը խաղցնէր Մխիթարեան Միաբանութիւնը, նախանձելով իր բարեյիշատակ Հօրը փառքին վրայ։

Ռափայէլեան կտակը առիթ դարձաւ աւելի խոշոր բարեգործութեան մը, դարձաւ Հնդկական հողի վրայ։ Այդ բարեգործութեան երախտաւոր մարդը Սամուէլ Մուրատն էր, որուն հետ ահա ամէն ճշմարիտ հայ սիրտ կապուած է երախտագիտութեան ջերմ զգացումներով։

ՍԱՄՈՒԷԼ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԵԾ ԲԱՐԵՐԱՐ

Անմահ յիշատակաց արժանի Մկրտիչ Սամուէլ Մուրատեան ծնած է 1760ին Փոքր Ասիոյ Եւդոկիա քաղաքին մէջ։ Անոր ազգատոհմին նախահայրն եղած է Մուրատ Աղամալեան, Ձուղայի իշխաններէն մեծ և Շահ Աբասի կողմէ Հայ գաղթականներուն վրայ վերատեսուչ կարգուած։ Յետոյ, իբրեւ աչքի զարնող մէկը, Պարսիկ արքունիքէն «Մելիք» տիտղոսով պատուուած էր։ Իսկ ասոր որդին աղա Սարում Մկրտիչ Մուրատեանց կը կոչուէր։ Երիտասարդութեան հասակին մէջ Սամուէլ Մուրատ իր հօր՝ աղա Սարում Մկրտչի հետ բաւական ժամանակ թափառական կեանք վարեց, վասնզի հայրը իր ընկերներուն գործած զեղծութիւններուն պատճառաւ սնանկացած էր։ Նախ Կ. Պոլիս գացին գործի և առեւտուրի հետամուտ ըլլալու։ Տեսնելով որ հոն զիրք շինելու ասպարէզ չկայ իրեն համար, Մկրտիչ Սարում հոն թողլով ընտանիքը, իր երկու որդւոց՝ Կարապետի և Սամուէլի հետ 1773ին գնաց Մաճառստանի Պետրովարտին քաղաքը։ Այստեղ Նախարարամութիւնը Սամուէլի դաստիարակ ընծայեց վենետիկի Միսիթարեան վարդապետ մը, Հ. Կարապետ Մարտիրոսեան, ձեռասուն աշակերտ Միսիթար Աբբայի։ Այդ տեղը, Միսիթարեան քարոզչին ջանքերով, կը ծաղկէր Միսիթարեան վարժարան մը, ուր ուշիմ պատանին Սամուէլ Մուրատ առաւ իր առաջին դաստիարակութիւնը։ Հինգ ամիսներ բաւական եղան որ Սամուէլ Մուրատ սորվի հայերէն լեզուն և այնպէս պինդ կապուի իր պատուական դաստիարակին հետ, որ իր բոլոր կեանքին մէջ գովեստներով խօսի անոր վրայ։

Աղա Մկրտիչ Մուրատեան Մաճառստանի մէջ ալ փափաքած յաջողութիւնը

չգտնելով, Հ. Կարապետի յանձնարարական գրով իր Կարապետ և Սամուէլ որդիները հետն առած 1775ին գնաց Վենետիկ, ուր իր ազգականը Հ. Սուքիաս Աղամալեան, ազնուազգի Շոռթեցի մը, կը փայլէր իբրեւ Միսիթարեան վարդապետ։ Մկրտիչ Մուրատեան չորս ամիս մնաց Վենետիկի Ս. Ղազարու վանքին մէջ, ուր գտնելով հիւրասէր ասպնջակա նութիւն, մտերմացաւ բոլոր Միսիթարեան վարդապետներուն հետ։ Այս սիրալիւր ընդունելութիւնը և վանքին մէջ տիրող օրինակելի կարգն ու կանոնը, մեծ տպաւորութիւն գործեցին ոչ միայն Մկրտիչ Մուրատեանի այլ անոր հնգետասանամեայ որդւոյն Սամուէլի վրայ։ Ահա Վենետիկի Միսիթարեաններուն հետ ունեցած այս հոգեկցորդութեան պատճառն է որ Սամուէլ Մուրատի վեհանձն հոգին կը մղուի յետոյ գործելու այն մեծ բարիքը որ զինքն ըրաւ Ազգիս որբոց և աղքատաց բարեացապարտ հայրը։

Վենետիկէն Սամուէլ իր հօր և եղբոր հետ Հնդկաստան գնաց։ Սուրաթ հասնելէն վերջ Սամուէլ կորսնցուց իր հայրը։ Բայց և այնպէս, տէր անընկճելի կամքի և իրնէ գործունեայ՝ կուրծք տուաւ ամէն դժուարութեանց և հաստատուեցաւ Մարասի մէջ։ Իր ազգականը Գրիգոր աղա Շէհրիման որբացեալ պատանին ընդունեցաւ իր տան մէջ և զանիկա առեւտրական գործերու վարժեցնելու համար կարգեց իրեն գործակատար։ Ան մարգարիտ կը տանէր Չինաստան։ Առեւտուրի մէջ մեծ ընդունակութիւն ցոյց տալով, Սամուէլ սկսաւ զբաւել Եղուարդ Ռափայէլի ուշադրութիւնը, և երբ մեռաւ Մարիամ տիկին Ղարամբան, ան ուզեց Լոնտրա մեկնելէ

ՍԱՄՈՒԷԼ ՄՈՒՐԱՏ
ԲԱՐԵՐԱՐ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆԻՆ

առաջ տունը կարգի դնել: Ուստի խորհրդով և միջնորդութեամբ Հ. Պողոս Մէհէրեանի, ան իր մեծ աղջիկը Աննան ամուսնացուց Սամուէլ Մուրատի հետ, միանգամայն զանիկա իր տան գործակալ և կտակակատար կարգելով:

Այս բարեգէպ պատկով, Սամուէլ Մուրատ երախտագիտական ջերմ զգացումներով կապուեցաւ Հ. Պողոս Մէհէրեանի հետ, որուն քաջած բարոյական և նիւթական տառապանքներն իր սիրտը կը մորմոքէին: Դառն է յիշատակել, բայց պէտք է խոստովանիլ որ Եղուարդ Ռափայէլ իր գեղեցիկ ձիրքերուն կը միացնէր կծծի վաճառականի նկարագիրը: Երբ 1790ին Հ. Պողոս Մէհէրեան՝ կորսնցնելով իր առողջութիւնը՝ ուզեց վերադառնալ Եւրոպա, նա զլացաւ անոր նոյն իսկ ճանապարհի ծախքը, սակայն յետոյ բռնադատուած իր զաւակներու վաստակաւոր դաստիարակի թախանձանքներէն, մանաւանդ թէ յետոյ անոր հիւանդութեան համար ընելիք մեծագոյն ծախքերէն, կը ծանուցանէր Հ. Պողոսին, թէ «Ահա վարձեցի վասն քո նաւ և վարձ նորին հազար ոսկիի, զոր պարտիս հատուցանել ինձ պատարագօք ըստ զիտաւորութեան իմում»:

Սամուէլ Մուրատ մեծապէս ցաւելով աներոջ այդ տմարդի ընթացքին վրայ, հանդէպ այդչափ տարիներուն աշխատութեան, ոչ միայն միտքաբեց վաստակաւոր Միտիթարեանը, այլ և խոստում ըրաւ Հ. Պողոսին ըսելով «Եթէ յաջողեցէ ինձ Տէր ի գործս իմ, նպաստ ես եղէց ազգին իմում, և այն այնչափ՝ որչափ ոչ իցէ ուրուք երբէք արարեալ նմա ցաւուրս իմ»:

Սփոփուած այս սրտապնդիչ խոստումով, Հ. Պողոս Մէհէրեան 1790-ին կը մեկնի Մատրասէն, յետ հոն հինգ տարի նեղութեամբ և անձկութեամբ ապրելու այդ տաքով և պիծակներով լեցուն քաղաքին մէջ: Ան երկու ամսէն կը հասնի Բարեյուսոյ հրուանդանը, որուն մուտքին՝ նաւը քարի կը զարնուի և կը խորտակուի: Բայց անվեհեր Մշեցին, քաջ լուղորդ, յաղթելով ալիքներու կատաղութեան, կ'ելլէ ցամաք:

Կ'երթայ Հոլանտա, ուսկից նամակով մը կը հաղորդէ Հ. Նիկողայոս Բուզայեանի իր Լոնտրա երթալու միտքը: Իսկ սա պատասխանելով խորհուրդ կ'ու տայ ուղղակի երթալ Վենետիկ՝ Ս. Ղազարի վանքը. և թողութիւն խնդրել Աբրահամէն՝ իր գործած սխալին համար, ըսելով թէ քանի մը ամսէն ինքն ալ նոյնը պիտի կատարէր, ինչ որ ըրաւ, ինչպէս յիշատակեցինք:

Առնելով աներոջ ցաւալի մահուան լուրը, Սամուէլ Մուրատ ձեռնարկեց ամենայն խղճմտութեամբ ի կատար ածել տալ Ռափայէլեան կտակը: Նախ Բարեյուսոյն կտակն հաղորդեց անոր ժառանգներուն. իսկ Հ. Նիկողայոս Բուզայեանի ալ կը ղրկէր զպրոցի կտակին օրինակը, աղերսելով որ գայ Մատրաս խորհելու միասին կարեւորը ի գործադրութիւն աղքատ մանուկներուն համար սահմանած դպրոցին հիմնարկութեան, խոստանալով աւելցնել Ռափայէլեան ղրամագլխին վրայ նաեւ իր կնոջ ընկած ժառանգութեան տասներորդը: Մենք գիտենք թէ ինչ պատճառով բարեւսիրտ Սամուէլ Մուրատի կոչը մնաց «ձայն բարբառոյ յանապատի»:

Հ. Նիկողայոսի մահը խոր վիշտ պատճառած էր Ռափայէլեան եղբայրներուն, մանաւանդ Աղեքսանդրի, որ Ազոնց Աբրահօր գեղեցիկ և իմաստնալից նամակ մը կը զրէր թէ իրեն համար եղած այդ անգնահատելի զոհին ոչ մէկ բանով կարող էր փոխարինել, և իր խիղճը հանդարտեցնելու համար կը խոստանար նիւթական օգնութիւններ: Բայց իր դաստիարակին մահէն վերջն ալ 11 տարի մնաց Լոնտրա և Մատրաս երթալու ոչ մէկ փափաք և ոչ կամը ունէր: Նա Անգղիոյ մայրաքաղաքին մէջ զբաղած էր ղրամի խաղով, որուն մէջ եթէ շահեր ձեռք կը բերէր, բայց աւելի կորուստներ կը կրէր: Նա չէր դադարել իր կրած բարոյական ու նիւթական տագնապները նամակով հաղորդելու մեծանուն Հ. Գաբրիէլ Աւետիքեանի և Գերպ. Ազոնց Աբրահօր, որոնց հետ կապուած էր անսահման սիրով: Իբրեւ եղբայրագիր Միտիթարեան Միաբանութեան՝ կը թախանձէր

1663-74.

անոնցմէ հոգեւոր մխիթարութիւններ: Եւ Միաբանութիւնն ալ մխիթարելու համար իր որդեգիրը, Լոնտրա կը դրկէր Հ. Դաւիթ ճերմակեանը, սիրուած ու յարգուած Աղեքսանդր Ղարամանէն: Միաբանութեան գլխաւոր նպատակն էր այդ համակրելի վարդապետին ձեռքով բարերարին զաւակը վենետիկ բերել տալ: Սակայն ամէն ջանք զուր անցաւ: Մխիթարեան ձեռքով վարդապետը չորս տարի փակուած մնաց անոր տունը և տեսնելով որ անոր միտքը փոխել անկարելի բան էր, մեկնեցաւ անկէ ի Կ. Պոլիս, թողլով իր տեղն ու պաշտօնը լեզուագէտ Հ. Յարութիւն Աղեքեանի, որ չորս տարի Լոնտրա մնալով, վերջ ի վերջոյ, յետ շատ մը դժուարութեանց կը հասնի առաջադրուած նպատակին:

Այս անցքերը կատարած ժամանակ, Սամուէլ Մուրատ յուսահատելով իր անբժշկական տրամադրութենէն՝ առիթ ունեցաւ ոչ միայն հաւատարմութեամբ Ռափայէլեան դպրոցի գումարը անգղիական ընկերութեան մը դրամատան մէջ զետեղելու լաւագոյն շահով, այլ և Ղարամանեց տան բոլոր գործերը վարեց, սպասելով Աղեքսանդրի գալտեանը: Այս ձգձգումներու հետեւանքն այն եղաւ որ Ռափայէլեան կտակը քառասուն տարի վերջ կատարուեցաւ:

Կարեւոր է իր պատշաճ շրջանին մէջ դնել Սամուէլ Մուրատի լայն, ազգային գաղափարներու ցուցադրութիւնը, որովհետեւ այդ բարերար Հայուն նուիրատուութիւնը հարազատ ցոլացումն է իր հոգեկան ու մտաւորական պատկերին:

Հայրենասիրութեան կողմէն Սամուէլ Մուրատ Եղուարդ Ռափայէլէն պակաս չէր: Նա ալ համոզուած էր թէ Հայերուն ձեռքը պէտք է տալ պատմական գրքեր, որոնք պատկերացնեն ազգային դիւցազներ, թմրած ու ստրկութեան վարժած Հայերուն մէջ արծարծելու համար ազգասիրութեան, գիտութեան և քաջութեան նախանձ: Այս պատճառով Մատթասի մէջ

իր ծախքով տպել տուեր էր «Բելիսարիոս» դիւցազներգակ գիրքը: Արդէն առկէ առաջ փափաք յղացած էր իր հաշուով Ս. Ղազարու տպարանին մէջ տպագրել տալու ուսումնական աշխարհագրական և պատմական գրքեր, մանաւանդ Անգղիերէն-Հայերէն և Հայերէն-Անգղիերէն բառարաններ: Տպագրել տալով այդ գրքերը ան կը փափաքէր մէկ կողմէն Հայ ազգը լուսաւորելու, և միւս կողմէն ալ Մխիթարեան Միաբանութեան օգնելու: «Միւրելի եղբայր իմ, — կը գրէ նա 1805-ին Աղեքսանդր Ղարամանի, — փութացուր գրքերուն տպագրութիւնը, նախ՝ որ մշտնջենաւոր յիշատակ պիտի ըլլայ մեր ծնողաց, երկրորդ՝ մենք երախտապարտ ենք Մխիթարեան միաբանութեան, և այս մեծ օգնութիւն մը պիտի ըլլայ անոր՝ իրեն նեղ ժամանակներուն մէջ, և դու ալ երախտապարտ պիտի ճանչցուիս»: Բայց այդ եռանդուն հայրենասէրը դեռ այդ չափով գոհ չի մնար: Նոյն նամակին մէջ կը շեշտէ «փութով գրէ անոնց (Մխիթարեանց) որ շուտով գրքերը լոյս տեսնեն, մեծ օգնութիւն պիտի ըլլայ Մխիթարեան Միաբանութեան, մեծ վարձք եղբայրութեանդ և ինծի ալ մեծ ուրախութիւն»: Թէեւ Պ. Աղեքսանդրի անհոգութեան պատճառով Մուրատեան վարժարանին հիմնադիրը չըկրցաւ իր խոստացած գումարները ղրկել և գրքերուն երեսը տեսնել, բայց յետոյ Ս. Ղազար այդ գրքերը լոյս ընծայեց կատարելով ազգային մեծ բարերարին բաղձանքը:

Սամուէլ Մուրատ հակառակ իր չափաւոր կրթութեան, համոզուած էր թէ Հայ ազգի զօրութիւնը կախում ունի լուսաւորութեան և յառաջադիմութեան աստիճանէն և Հայը Հայ պահելու անհրաժեշտութենէն: Իրեն համար ամէն բանէ առաջ կենսական հարցն էր մայրենի լեզուի ուսուցումը: Ան ալ համոզուած էր որ Մայր-Հայրենիքէն բաժնուած և օտարութեան մէջ ապրող Հայերը կանուխ թէ ուշ, օտար ազգերու բարքերուն հետ պիտի ձուլուէին, եթէ մայրենի լեզուն չգիտնան, որ միակ

զօդն է ցեղի գիտակցութեան: Որոշ էր նաեւ իրեն համար այն հարցն ալ՝ թէ ամէն գաղթական հայ ընտանիք չէր կարող Հայերէն լեզուի ուսուցիչ պահել, ուստի ինքն ալ կը փափաքի որ վենետիկի Մխիթարեան վարդապետ մը Մատթաս երթայ թէ՛ իր և թէ՛ իր ազգակիցներու զաւակները Հայերէն լեզուին մէջ կրթէ: Եւ ահա 1798 թուականին առ Հ. Բուզայեան գրած իր մէկ նամակին մէջ այսպէս կը բացատրէ իր տեսակէտը:

«Մերթ ընդ մերթ Հայոց մէջ գտնուած են հարուստ անձինք, յատկապէս մեր դաւանութենէն (ակնարկութիւն հայ կաթողիկէ հասարակութեան), ինչպէս որ ժամանակս կային հանգուցեալ Միքայէլ Տէր Յովհան և Յովհաննէս Շէհրիման, և չեմ տարակուսիր որ այսուհետեւ ալ մերթ ընդ մերթ այդպիսի անձինք գտնուին: Միթէ դուք ալ կարեւոր չէ՞ք տեսներ որ ձեր միաբաններէն մէկը հոս գտնուէր հասարակաց բարւոյն և օգտին համար: Վասն զի որչափ որ ես հասկցած եմ, վերոյիշեալ հանգուցեալներէն Պարոն Միքայէլը, մեռնելու ժամանակ, հասարակաց օգտին համար նշանաւոր բարիք մը պիտի ընէր, եթէ դուք գտնուէիք, և այդ բարիքը՝ անոր բարի վարձքը պիտի ըլլար՝ փոխարէն անոր բազմամեայ վաստակոց և աշխատութեանց: Սակայն հիմա ոչ միայն այսպիսի բարութենէ զրկուած կը տեսնեմ հասարակութեան որը և աղքատ մանուկները, որ ցաւ է խելքը գլուխը մարդոց, այլ և աւելի մեծ ցաւ է՝ երբ կը տեսնեմ որ այդպիսի բարի մարդուն բազմամեայ վաստակ և աշխատութիւնը անմիտներու ձեռքով կորստեան մատնուած է: Ուստի եթէ հաճոյ է Հօրդ հոս գալու, շատ լաւ պիտի ընես, իսկ եթէ չես ուզեր գալ, գոնէ յորդորէ Գերյարգելի Աբբահայրը՝ որ ձեր Միաբանութենէն մէկը միշտ հոս պահէ: հիմա մեր դաւանութենէն հոս կը գտնուին զրեթէ 15 անձինք, և Աստուծոյ ողորմութեամբ՝ ասոնց մեծ մասը հարուստ է և դեռահաս զաւակներու տէր, և բոլորն ալ հայ լեզուի ուսուցչի պէտք ունին: Եթէ

Միաբանութենէն մէկը հոս գտնուելու ըլլայ և մեր տղաքներուն ուսում տայ, չեմ կարծեր որ անոնց ծնողքը դատարկածեռն թողուն այդպիսի անձը»:

Մայրենի լեզուն և գիտութեան լոյսն այդ հայրենասէր վաճառականին համար սեւեռակէտն ըլլալով, Հ. Նիկողայոսի մահէն վերջն ալ կը շարունակէ իր եռանդուն քարոզութիւնը: «Ես վ. Հ. Նիկողայոսի կենդանութեան, — կ'ըսէ նա 1805-ին իր աներձագին գրած նամակին մէջ, — խընդրած էի իրմէ որպէս զի խորհուրդ տայ Գերյարգելի Աբբահօր հոս միշտ վարդապետ մը պահելու համար, սակայն մինչեւ հիմա բան մը չլսեցի այդ մասին, և ոչ ալ տեղս մարդ երեւցաւ, և ասոր համար շատ տխուր եմ: Տասնեւհինգ տարի անցած է Հ. Պօղոսի ասկէ մեկնելուն վրայ, և այս միջոցին ալ մեծամեծ փոփոխութիւններ պատահեցան մեր ազգին մէջ. եթէ տեղս վարդապետ մը գտնուելու ըլլար՝ շատ մեծամեծ բարիքներ կրնար ընել իր Միաբանութեան. հիմա ալ ես այն համոզումն ունիմ որ հոս շատ կարեւոր է Մխիթարեան Միաբանութեան Հայրերէն մէկուն ներկայութիւնը. բնաւ կասկած չունիմ որ այդպիսի անձի մը ներկայութեամբ՝ մենք շատ մը բարիքներ պիտի վայելենք և Մխիթարեան Միաբանութիւնն ալ մեծ օգնութիւն մը: Ուստի, սիրելի եղբայր իմ Աղեքսանդր, կը խնդրեմ որ աճապարելով գրես Գերյարգելի Աբբահօր՝ որ հոս անպատճառ անձ մը ղրկէ՝ երկու կողմերու ալ բարութեան համար»:

Տեսնելով որ սխալ դուռ զարկեր էր, ազգին և Մխիթարեան Միաբանութեան սիրով վառուած Սամուէլ Մուրատ ուղղակի յարաբերութեան մէջ մտաւ Գերպ. Ազոնց Աբբային հետ: Մխիթարեան զըպրոցի նախկին աշակերտ մը կը բաղձար իր կենդանութեան օրով Մուրատեան Գերպատանին մէջ տեսնել Մխիթարեան դաստիարակ մը որ իր զաւակներուն մայրենի լեզուն սորվեցնէր: Մայրենի լեզուն և տոհմային դաստիարակութիւնը՝ երկու սիւններն էին որոնց վրայ պիտի բարձրանար ամուր

Հէնք մը: Նա կը խնդրէր նամակով մը Ս. Ղազարու Աբրայէն Մխիթարեան վարդապետ մը, որ մէկ կողմէն իբր դաստիարակ ըլլայ իր որդւոց և ուրիշ հնգկահայ մանուկներու, միւս կողմէն՝ իբր խորհրդատու՝ այն մեծ գործին գոր «անդադար կ'որոճար մտքին մէջ Հայոց Ազգին օգտին համար»:

1798-ին Հ. Նիկողայոս Բուզայեանին զրաժ նամակին մէջ արդէն Սամուէլ Մուրումբիւնը: «Մենք Հայերս, — կը գրէ նա, — ուսումէ և գիտութենէ զուրկ ըլլալով, թէեւ պանդխտութեան մէջ շրջելով և հեռուոր աշխարհներ երթալով՝ այս ու այն կողմը դրամ կը շահինք և քիչ մը տաշուելով ուրիշ ազգերու մէջ, մեծ հարստութեան ուժով գիտուններուն մէջ կը գտնուինք, սակայն այդ տաշումը մատաղ հասակի մէջ չի կատարուիր, այլ քարացած և կարծրացած հասակին մէջ և բաւականաչափ կատարեալ չենք դառնար»:

Այս ամէնն արդէն ցոյց կու տար որ հայ ազգին տգիտութեան վրայ մտածող այս մեծահոգի և ճշմարտապէս ազգասէր անձը, իր դժբախտ հայրենիքի ցաւերու անկեղծ կարեկիցը, պիտի հետեւէր անեւրոջ օրինակին և իր ազգին վրայ սաւառնող տգիտութեան դէմ հիմնական դարման պիտի գտնէր: Աստուած ընդունեւր էր անոր ուխտն և օրհներ էր անոր գործերը: Ան աւելի հարուստ դարձեւ էր քան Եղուարդ Ռափայէլը, որով կրնար զործադրել Հ. Պօղոս Մէհէրեանի իր տուած խոստումը: Սամուէլ Մուրատ կնքեց իր կեանքը 20 ապրիլի 1816-ին, բայց այդ թուականէն տարի մ'առաջ, իր ընդհանուր կտակին մէջ զրաժ էր հետեւեալ կէտը.

«Ես իմ հաշուազրքումն մին որբոց աղքատաց եւ տնակաց հաշիւ ունեմ. իմ ստացուածքիցն մին հարիւր եւ յիսուն հազար

նուն՝ հանեն եւ տանեն նոյն հաշիւն. եւ յետ ասացեալ հարիւր յիսուն հազար նունն ասացեալ հաշիւն տանելէն, զոր ինչ որ ասացեալ հաշուումն տալիքս գումարի՝ ասացեալ գումարի բոլորն թողման ամ Հայոց ազգի որբ եւ աղքատ մանկանց դըպրատան շինութեան համար, որ ըստ խորհրդոյ եւ միջնորդութեան Վենետիկի Հայոց միանձանց՝ որ մի կողմն Եւրոպիոյ որ աջողակ համարեն գետին գնին, եւ ասացեալ գետնի եկամուտն քանի մանկանց տալիսն ծախուցն որ բաւական առի, այնքան Հայոց ազգէն որբ եւ աղքատ մանկունք ասացեալ դըպրատանն ձրիապէս ուսումն եւ լեզուը ուսանեն եւ դառնան իւրեանց հայրենիքն:...

«Եւ յուսամ յԱստուած, զի եւ այլք հարուստ անձինք յազգէս Հայոց, յետ հաշակելոյ զքաղցրութիւնն ուսման դըպրատանն զորս իմով միջնորդութեամբ սկսանի, եւ նոքա իմոց շաւղաց հետեւեցնեն, եւ այնու կարելի լինիցի սփռել ի մէջ ազգիս, եթէ ոչ բոլորովն՝ գոնէ ըստ մասին, զոյս գիտութեան եւ իմաստութեան. եւ անտեղունչ ազգս զարթունցու ի քնոյ թմրութեան եւ աննոգութեան»:

Առատաձեռն նուիրատուն՝ իր ընդհանուր կտակին մէջ կարգադրեւր՝ էր որ եթէ իր որդիներէն մէկն անժառանգ մեռնի, այն ժամանակ անոր բաժինն ալ աւելցուի այդ բարեգործական գումարին վրայ: Թողլով իր որդւոց խաղաղ ու համերաշխ ապրելու կտակը, Սամուէլ Մուրատ կը յորդորէր զանոնք վէճեր ու դժուարութիւններ չյարուցանել կտակի գործադրութեան դէմ, այլ ընդհակառակն բարոյական պարտք կը դնէ անոնց վրայ, որ իրենց կտակած գումարներէն մասն հանեն իր ծրագրած դըպրոցին³:

Ս. Ղազարի վանքը, բոլորովին անտեղեակ իր Բարեբարին ըրած կտակին և

կը վերապահենք մեր «Պատմութիւն Մուրատեան և Ռափայէլեան Վարժարանաց» ընդարձակ գործին:

3. Հանգուցեալ Բարեբարն իր որդւոց Իւրաքանչիւրին կը թողուր 4 միլիոն ֆրանք:

անոր մահուանը, օրէ օր կը սպասէր Աղեքսանդր Ղարամանի գալստեանը: Վերջապէս նա գիջանելով Հ. Յարութիւն Աւգերեանի աղաչանքներուն, 1816-ի սեպտեմբերին Վենետիկ կը հասնէր կարեկից և համբերող վարդապետին հետ: Հայոց կղզին սիրով և մեծարանքով ընդունեցաւ իր Բարեբարին որդին: Նա վսեմական առատաձեռնութեամբ մը՝ իր ծախքով վերստին տպել կու տար Ռուէնի գործը, որով հօրմէն կտակուած 65,000 ֆրանքնոց զրամագլխի շահը՝ շնորհիւ Մխիթարեան Միաբանութեան աշխատասիրութեան՝ կը մնար անձեռնմխելի, որով տարուէ տարի կ'աւելնար որբերու զրամը:

Երբ Մխիթարեան Միաբանութեան որդեգիրը Ս. Ղազարու վանքին մէջ քանի մը նուիրատուութիւններ կ'ընէր, փոխաբիւնելու այն ծառայութեանց գոր Հ. Պօղոս Մէհէրեան ըրած էր իր փոքր եղբոր և քոյրերուն, հանգուցեալ Սամուէլ Մուրատի երկու որդիները, Եղուարդ և Յովհաննէս, 1816-ի սեպտեմբեր 25-ին Մատրասէն նամակ մ'ուղղելով Գերպ. Ազոնց Աբրային, կը ծանուցանէին իրենց բարեյիշատակ հօր մահը, խնդրելով միանգամայն որ փութով Վենետիկէն վարդապետ մը զրկէ, գործակալի հանգամանքով, որպէս զի 200,000 փակոտի հրիտակի մասին իրենց հետ խորհրդակցի: Զարմանալին այն էր, որ հրաւիրագրելու փոխանակ Մխիթարեանց Աբրահօր՝ Աղեքսանդր Ղարամանի հասցէին ուղղուած էր: Սա՛ երեք օր նամակը գրպանը պահելէ վերջ, կը բռնադատուի զայն ներկայացնել Միաբանութեան վարչական ժողովին: Նամակը հրապարակաւ կը կարդայ, առանց զանիկա Աբրային յանձնելու: Եւ կարծելով որ Մխիթարեաններն անտեղեակ են անգղիական օրէնքներուն, կը յայտարարէ ատենինն առջեւ. «Սակայն ցաւ է ինձ՝ զի կատարումն այսր հրիտակի խափանեալ է յօրինացն Անգլիացւոց՝ մինչչեւ իցէ ի գործ եղեալ հրիտակ հօրն իմոյ Եղուարդայ Ռափայէլի»:

*
* *

Մխիթարեանց Աբրահ և իր առաջիկայից ժողովը, հարկադրուելով արագ գործել, ժամանակ չտալու Աղեքսանդր Ղարամանի մութ խաղեր սարքելու, իսկոյն կ'որոշէ լիազօր պատուիրակ մը՝ Հ. Սարգիս Թէոդորեան բաղիշիցին, մարմնապէս քաջակամ և վայելչադէմ, ծանրաբարոյ, արդարակորով, խորատես և փորձառու և սաստկապէս փափագող ազգային դպրոցի հիմնարկութեան: Իր խնդրանքին վրայ, իրեն օգնական տրուեցաւ Հ. Սուքիաս Վ. Սոմալեան Կ. Պոլսեցին (յետոյ Ընդհ. Աբրայ):

Մխիթարեան գործակալները 1817-ի Յունուարի 16-ին կը մեկնէին Հնդկաստան, ձեռքերին ունենալով Ս. Ղազարու վանքին մէջ գտնուող բոլոր վարդապետներու ստորագրութեամբ վաւերացուած Յայտարարութիւնը, ինչպէս նաեւ Մուրատեան եղբայր ուղղուած նամակ մ'ալ և պատուիրակներու իշխանութիւնը հաստատող վաւերական թուղթեր: Հասնելով Մատրաս, Մխիթարեան գործակալներն անակնկալի մը առջեւ գտնուեցան: Աղեքսանդր Ղարամանի խորհրդով՝ Յովհ. Մուրատեան Եւրոպա մեկնած էր. իսկ Եղուարդ Մուրատեան պատ ի պատ անոնց յայտարարեց թէ առանց եղբորն ու մօրեղբորը՝ ինքը չի կրնար բանակցութեան մէջ մտնել կտակի հարցին մէջ: Եւ որպէսզի օր առաջ անոնք յուսահատին և Մատրասէն հեռանան, բրտօրէն կը վարուէր անոնց հետ, տալով անոնց խոնաւ և պիծակով լեցուն խցիկներ: Արդէն ամիսներ անցեր էին, երբ խեղճ վարդապետները Մուրատեան եղբայրներու հետ մօտէն շփում ունեցողներէն, մասնաւորապէս Սամուէլ Մուրատի փեսայ Աբրահամ Աղանուրէն, իմացան, թէ անոնք իրենց կծծի բարքով բան մ'ընելիք չունին և զղջացեր են Մխիթարեան Աբրահօր ուղղած հրաւիրագրին վրայ: Մխիթարեան գործակալները հազիւ կը յաջողին Աննա տիկնոջ միջնորդութեամբ ճանապարհածախս ստանալ և վերադառնալ Վենետիկ, այն գոհունակութիւնն ունենալով, թէ իրենց լիուրի կատարած են իրենց պարտականութիւնը,

1. Մէկ հունն է՝ 9 ֆրանք և 32 հարիւրորդ՝ այդ ժամանակուան հաշուով կ'ընէր 1,700,000 ֆրանք:

2. Եղուարդ Ռափայէլի և Սամուէլ Մուրատի կտակներուն ամբողջական պատճեններուն հրատարակութիւնը

և թէ «այսուհետեւ ազգին կ'իյնայ աշխատիլ իր օգտին համար»:

Սակայն Մխիթարեան Միաբանութեան այս առաջին անյաջող փորձը, որուն վրայ Լոնտրա նստած Աղեքսանդր Ղարամբան կը ծիծաղէր, իր գործունէութիւնն այլեւս սաստկացուց: Մինչ Յովհ. Մուրատ ընտանիքով Եւրոպա կը դեգերէր, և հօրմէն ժառանգած դրամը շոյալօրէն կը մսխէր, Մխիթարեան Միաբանութիւնը, վճռած ըլլալով ամէն գնով հայ մանուկներու դաստիարակութեան համար ձգուած կտակը ձեռք բերել, գործակալութեան պաշտօնը կը յանձնէր Պ. Խննիս արդարասէր անգղիացիին, սա ալ կը հաղորդէր զայն իր փեսային՝ փաստաբան Մինչընի, որ այդ ժամանակ Մատրաս կը գտնուէր:

Մուրատեան եղբայրները լաւ գիտնալով անգղիական օրէնքներու խստութիւնն ազգատներու և սրբերու դրամը խորոզներուն դէմ, չուզեցին իրենց կապերը խզել Միաբանութեան հետ որ՝ այս քայլն առնելէն առաջ, կ'աշխատէր համոզել և ողորդական նամակներով խելքի բերել ազգային բարերարին զաւակները, մանաւանդ Յովհ. Մուրատը, որ միշտ կը խոստանար վենետիկ գալու և երբեք մէջտեղ չէր երեւնար. ի վերջոյ, բռնադատուած, վշտացած մօրը յանձնարարութենէն, 1821-ի Փետրուարին կ'երթայ Վենետիկ, ոչ թէ հանգուցեալ հօրը կտակը կատարելու համար, այլ քմահաճոյ պայմաններ և պահանջներ առաջարկելու՝ գործն աւելի դժուարացնելու համար: Յետ երկու անգամ միայն Ս. Ղազար այցելելու, Վենետիկէն կը զրէր նամակ մը, Գերպ. Ազոնցի երեսին զարնելով սա արդարացի խօսքերը. «Եթէ Մատրաս զրկուած երկու Մխիթարեանները հոն մնալու ըլլային, կատարած պիտի ըլլայիք, թէպէտ իր մահէն՝ յետոյ, անոր կամը՝ որ իր կենդանութեան օրով զուր տեղ ձեզմէ ուսուցիչ մը խնդրած էր իր զաւակներուն մայրենի լեզուն սորվեցնելու համար»:

Կը կարծենք՝ որ մեղադրանքը շեշտակի զարնուած է: Վասն զի, եթէ Բարերարին

զաւակները տոհմային դաստիարակութիւն ստացած ըլլային, Եղուարդ Մուրատ իրեն ամօթ պիտի համարէր Մատրասի մէջ Հ. Սարգիս Թէոդորեանի երեսն ի վեր ազադակելու. «Ո՞վ է այդ ազգը (հայ) որ պիտի համարձակի յառաջ անցնիլ և մեզմէ իրաւունք պահանջել: Մենք զայն չենք ճանչնար և անոր անունն անգամ չենք ուզեր յիշատակել»: Եթէ մայրենի լեզուին սէրը վառուած ըլլար անոնց սրտին մէջ, ինչպէս վառուած էր իրենց երջանկայիշատակ հօրը սրտին մէջ, Յովհ. Մուրատ անպատկառօրէն պիտի չկարենար այս սոսկալի խօսքերն արտասանել իր եղբոր ուղղած նամակին մէջ, պարսաւելով իր հօր դիտաւորութիւնը, որ այդպէս «անխորհրդաբար մեծ կտակ մը կը թողուր աներեւոյթ, աննշան և ցիրուցան Հայոց ազգին համար»: Խօսուին և կենդանի պատկեր բոլոր այն հայազարմ մարդոց, որոնք օտարնեւրու փառքով շլացած, Հայութեան վրայ կը նային արհամարհական աչքով:

Եթէ Յովհ. Մուրատ Ս. Ղազարի կղզիին վրայ ոտք դրաւ, գլխաւոր պատճառն էր, իր բարեպաշտ մօրն աղաչանքներէն մղուած՝ տաներէց մը խնդրել անոր համար: Ս. Ղազարու սիրտը շարժելու նպատակով, Սամուէլ Մկրտչի զաւակը կը տրամաբանէր, թէ «իր հայրը Հայոց ազգին բարերար եղած էր, միթէ պէտք չէ՞ որ ձեր ձեռքով արտայայտէ իր սէրն ու ցանկութիւնը հաճոյանալու անոր այրի կնոջը, որուն երախտիքը պիտի չկրնայի ըստ բաւականի ճանչնալ»: Մուրատեան տան աչքը Հ. Սարգիս Թէոդորեանի վրայ էր, իսկ սա ալ կը խոստանար ի միասին Մատրաս երթալ, եթէ իր դրած պայմանն ընդունի, և պայմանն էր հանգուցեալ Բարերարին կտակին կատարումը: Այս պատասխանին վրայ զայրացած, Յովհաննէս Մուրատ՝ կը խզէր իր յարաբերութեան կապը Ս. Ղազարու վանքին հետ և կը մեկնէր Փարիզ: Սակայն Մխիթարեան Միաբանութեան Աբբան՝ իբրեւ խնամակալ Հայ մանուկներու իրաւունքին, ջանաց Խննիս գործակալի և Մինչըն փաստաբանի ձեռքով նախ

ապահովել ազգին զաւակներուն համար թողուած կտակը՝ տէրութեան զանձարանին մէջ, և ապա իրաւախոհ ըլլալ կտակարարներուն հետ՝ զայն ի գործ դնելու համար: Միւս կողմէ, Միաբանութեան պետը յուզուած Յովհ. Մուրատի այն խօսքերէն որ կը վերաբերէին անոր Աննա մօրը տաներիցութեան խնդրոյն, կը զիջանէր յղել երկրորդ անգամ Հ. Սարգիս Թէոդորեանը Մատրաս, ոչ միայն իբրեւ տան երէց անմխիթար այրւոյն, այլ և լռելեայն գործակատար: Ծովուն վրայ նետուելէ առաջ, Հ. Թէոդորեան կսկիծը կ'ունենար իր ձեռքերով փակել աչքերը Մխիթարեան ուխտին՝ իմաստուն պատկառելի Աբբային Գերպ. Ազոնցիին, որուն սնարին քով ան կը հակէր զիջեր ու ցորեկ: Այս մահը կատարեալ աղէտ մը պիտի ըլլար, եթէ Ազոնցի խորաթափանց աչքը չհանգչէր դարձեալ քաջակորով Բաղիշեցի Մխիթարեանին վրայ, որ միակ մարդն էր այդ դժուարին ու փափուկ պաշտօնը յաջողութեամբ պըռակելու: Այսպէս Հ. Սարգիս Թէոդորեան տխուր յուզարկաւորութիւնը կատարելէն վերջ, կը մեկնէր Լոնտրայի վրայով Մատրաս, զրպանը դրած հանգուցեալ Աբբային Տեղապահ Հ. Գարրիէլ Աւետիքեանի և Վարչական ժողովի Հարց հաճութեամբ 1824 մարտ 23-ին շարադրուած և ստորագրուած գործակալութեան վաւերական Յայտարարութիւնը:

Հ. Սարգիս Վ. Մատրաս հասնելէն վերջ՝ քանի մ'ամսէն կը ժամանէր հոն Յովհ. Մուրատ: Սակայն ասոր ժամանելէն առաջ, Ս. Ղազարու վանքին մէջ գումարուած ընդհ. ժողովը 4 յունիսի 1824-ին, արքայական Աթոռին վրայ կը բարձրացնէր Հ. Սուքիաս Վ. Սումալեան, որուն առողջութիւնը Մատրասի մէջ քաջած նեղութեանց հետեւանքով խանգարուած էր: Մինչ Հ. Թէոդորեան, նախատես մարդ, նամակ նամակի վրայ կը տեղար Ս. Ղազար, լիազօր գործակալութեան նոր գիր մը խնդրելով նորընտիր Աբբայէն, Մուրատեան եղբայրները կը գտնուէին դժուար եղելութեան մը առջեւ: Յովհ. Մուրատ գժտելով եղբոր Եղուար-

դի հետ, անկէ կը բաժնուէր: Այս առթիւ՝ երկու եղբայրները կ'ուզէին տեսնել իրենց եղեմուտքի հաշիւը: Յովհ. Մուրատ երկու միլիոն ֆրանք մսխած էր Եւրոպա անցուցած զեղխութեանց մէջ, ինչպէս կը հաստատէ Հ. Սարգիս Վ. Թէոդորեան, Մուրատեան եղբայրներուն բոլոր զաղտնիքներուն տեղեակը: Եւ այս անհաւատալի իրողութիւնը՝ որուն առջեւ իրենց ալ սոսկացին, փոխանակ զիրենց զգաստացնելու, անիրաւ գործի մը կը մղէր զիրենք. անոնք կը խորհին զլանալ իրենց հօր՝ զպրոցին համար կտակուած դրամազրկին օրինաւոր շահը, առարկելով թէ իրենց հայրը կենդանութեան օրով այդ դրամի շահը չէ տուած, և ուստի իրենց ալ ազատ են այդ պարտականութենէն: Այս գիտին վրայ՝ կը ձեռնարկեն ջնջել և հաշուեմատեանէն դուրս հանել շահին գումարը: Այդ յանդուգն ձեռնարկին դէմ կը կանգնի Մուրատեան Եղբայրներուն քեռայրը, Աբրահամ Աղանուր, որ իբր Մուրատեան տան հաշուակալը, բացէ ի բաց կը յայտարարէ թէ ինքը պիտի չկարենայ ուրանալ այդ բանը ատեանին դիմաց՝ ի մօտոյ կատարուելիք հարցաքննութեան ժամանակ:

Մինչ այս, մինչ այն, բարերարոյ և արդարասէր փաստաբան Մինչըն պաշտօնով Կալկաթա փոխադրուած ըլլալով, իրեն յաջորդած էր իբր Ընդհանուր փաստաբան աննկարագիր և կաշառակեր Հերպերր Բամփթըն: Սա նեղը զնելով Մուրատեան եղբայրները, կը ստիպէր որ շուտով գործադրեն որբերուն կտակը:

Այս սպառնալիքէն սարսափած, Մուրատեան եղբայրները 11,000 սթեռլին Եւրոպա կ'անցընեն Ռափայէլեան Եղբայրը՝ Աղեքսանդրի, Յովհաննէսի և Լուիզի վրայ, ըսելով ընդհանրական փաստաբանին, թէ կտակին սահմանուած դրամազրկին մէկ մասն անցընելով իրենց մօրեղբայրներուն իշխանութիւն տուել են անոնց խօսելու Մխիթարեան Միաբանութեան հետ, որ որբերուն դպրոցը կառուցուի, իրենց հանգուցեալ հօր վերջին կամքին համաձայն:

Փաստաբանը չհաւատարմով անոնց, ըս-
պառնաց իրենց ձեռքէն հանել ողորմու-
թեան համար թողուած կտակի բոլոր
դրամագլուխը և զետեղել տէրութեան գան-
ձատան մէջ, մինչեւ որ Բարեբարին կամ-
քին գործադրութիւնը կատարուի: Ի զուր
խորհուրդ կու տան անոնց Աբրահամ Ա-
ղանուր և հանգուցեալ Սամուէլ Մուրատի
քեռորդին՝ Պողոս Լազարովիչ, ջանալ հա-
մաձայնութեան գալ Մխիթարեան Միա-
բանութեան հետ. Յովհաննէս Մուրատ
բացէ ի բաց կ'ընդդիմանար մտադրած
ըլլալով բոլոր գումարն Եւրոպա անցը-
նել տալով, հոն երթալ և ուզածին պէս
վատնել զայն: Այս բանս յաջողցնելու
նպատակով, կը խորհին 25000 Փրանքի
կաշառքով լռեցնել ընդհանուր փաստա-
բանը: Երբ անբարոյ Քամիթըն տեղեակ
կ'ըլլայ Մուրատեանց դիտաւորութեան,
միտքը կը դնէ անոնցմէ շորթել մեծագու-
մար կաշառք մը, և այս անօրէն խորհուրդը
կու տայ անոնց. «Ես իբրեւ ընդհանուր
փաստաբան և իբրեւ պաշտպան ողորմու-
թեան հրիտակին, գանգատներ մը կու տամ
Ատեանին՝ կտակակատարներուդ դէմ, պա-
հանջելով ձեզմէ հրիտակին կատարումը,
բայց այնպիսի հնարքով պիտի կազմեմ
գանգատները, որ անգլիական օրէնքներուն
հակառակն ըլլայ, որով իմ գանգատներս
ոչ միայն մերժուին դատական ատեանէն,
այլ Սամուէլ Մուրատի հրիտակին բուն
կտակն իսկ անվաւեր նկատուի, և դուք
բոլորովին ազատիք այդ պարտաւորու-
թենէն. սակայն այդ ամէնը կը կատարեմ
այս պայմանով միայն, որ հաստատ կեր-
պով խոստանաք՝ երաշխաւորութեամբ հան-
դերձ ինծի տալու այդ դրամէն 100000
ռուբլի, որ կ'ընէ 250,000 Փրանք»:

Այս դաւաճանութեան համամիտ կը
գտնուի Եղուարդ Մուրատ: Իսկ եղբայրը՝
Յովհաննէս, — որ կրօնական սկզբունքներ
ունէր և մտադիր էր իր ուզած կերպով
հօր վերջին կամքը կատարել, — բացար-
ձակապէս մերժեց այդ ապօրինի առաջար-
կը, որուն յաջողութեան վրայ իրաւամբ
կը կասկածէր: Այդ տարաձայնութիւնը

պատճառ եղաւ որ երկու եղբայրներուն
միջեւ գծաւորութիւն իյնայ: Ահա այս ժա-
մանակն է որ հրապարակ կու գայ Հ.
Սարգիս վ. Թէոդորեան պաշտպանելու
իր Միաբանութեան և հայ որբ մանուկ-
ներու իրաւունքը: Ան տեղեկագրելով ամէն
ինչ Մխիթարեանց Ընդհ. Աբրային, կը
խնդրէ որ փութանակի իրեն զրկէ գոր-
ծակալութեան ուրիշ վաւերագիր մը՝ լիա-
զօր իշխանութեամբ:

Նորընտիր Աբրան տեսնելով որ Մու-
րատեան կտակին իրականացումը վտան-
գաւոր ու կորստաբեր փուլի մը մէջ մտած
է, կ'որոշէ վճռական կերպով համաձայ-
նութեան գալ Մուրատեան եղբայրներուն
հետ Անգլիական դատարանին դիմաց: Ըն-
դունելով Միաբանութեան պաշտօնական
յայտագրովը լիազօր իշխանութեան իրա-
ւունքը, խորագէտ Հ. Թէոդորեան, միջ-
նորդութեամբ Ս. Ղազարու վանքին բա-
րեկամ Պողոս Լազարովիչի, ուղղակի իրա-
ւաստութեան կը մտնէ Մուրատեանց հետ,
ազատ արձկելով կաշառակործ Քամիթըն,
և երկու կողմէն գոյացած համաձայնու-
թեամբ և զբաւոր դաշինքներով՝ բաւական
կը համարի առնել 183,323 հուն, որ է
640,500 ռուբլի, կամ 1,600,000 Փրանք:
Այս դաշնագրերով Ս. Ղազարու լիազօր
գործակալը յանուն Մխիթարեան Միա-
բանութեան՝ կտակակատարներուն կը շը-
նորհէր դրամագլխին տասնամեայ շահը,
որ էր 600,000 ռուբլի, աւելի քան մէ-
կուկէս միլիոն Փրանք: Միաբանութիւնը
կը զիջանէր Մուրատեանց արտասուա-
խառն պաղատանքներուն, որպէս զի չըս-
ուի թէ հօր կտակած բարեգործութեան
պատճառաւ որդիքը սնանկացան:

Սակայն Մուրատեան եղբայրները չը-
ճանչնալով այդ մեծ բարիքը, շուտով զըղ-
ջացին կնքած իրաւախոհութեան դաշին-
քին վրայ, և փորձեցին ապօրինի կերպով
ոչնչացնել զայն: Մէկ կողմէն կը գրէին
Մխիթարեանց Աբրային ու կը խոստովա-
նէին թէ «Բաժինն իւրեանց աւարտեցաւ,
հատուցանելով զհրիտակն ողորմութեան»
և թէ «Մնայ այսուհետեւ Մխիթարեան

Միաբանութեանն աւարտել զբաժինն իւր»,
այսինքն մատակարարել միշտ Հայոց ազ-
գին որբ և աղքատ մանուկներուն ժառան-
գութեան իրաւունքը, և թէ «Հայրն իւ-
րեանց ոչ ի ձեռս ապիկարս աւանդեաց
րեանց իւր և զյիշատակ»։ Իսկ միւս
կողմէն կ'ուրանան այդ գործին մէջ Միա-
բանութեան իշխանութիւնը, բողոքելով
Մատրասի անգլիական բարձրագոյն ա-
տեանին, նպատակ ունենալով սուտ եր-
գումով Միաբանութեան գործակալը բանտ
նետել տալով իբրեւ յանցաւոր մը, խըն-
դրելով Ատեանէն որ ինքն ապահովէ դրամը
և ինքնին գործադրէ դպրատան համար
ձգուած կտակը:

Այս միջոցին, անիրաւ փաստաբան
Քամիթըն, տեսնելով որ կաշառքն ստա-
նալու իր փորձը ձախողութեան մատնուած
է, իսկոյն եւեթ գանգատագիր մը կը մա-
տուցանէ Մատրասի գերագոյն Ատեանին,
ստիպելով Մուրատեանները տէրութեան
գանձատան մէջ զետեղելու ոչ միայն ողոր-
մութեան հրիտակին դրամագլուխը, այլ
նաեւ անոր տասնամեայ տոկոսներուն շա-
հը: Ծնորհիւ Մխիթարեան Միաբանութեան
լիազօր գործակալին ճարտարամտութեան՝
Մուրատեանց կը յաջողին ազատիլ անի-
րաւ փաստաբանին ձեռքէն, բայց ասոր
փոխարէն անոնց կը դիմեն դատարան,
ամբաստանելով զայն որ իբր թէ փախչիւ
կ'ուզէ անգլիական հողէն դէպ ի գաղղիա-
կան հողը, հետք փախցնելով ողորմութեան
հրիտակին դրամը: Եւ ահա, յանկարծ,
երեկոյեան դէմ, Մխիթարեան Միաբանու-
թեան գործակալին սենեակը կը պաշարուի
քսան ոստիկաններէ, զլուս ունենալով քա-
ղաքին Շէրիֆը, բոլորն ալ զինուած սու-
րեքով և գաւազաններով, առաջնորդ ու-
նենալով Մուրատեան եղբայրները, որոնց
աջ կողմը կանգնած էր Ատեանին պաշտօ-
նեան: Այս զգուշի դէպքին հետեւանքով
կը հիւանդանայ ու ապա կը մեռնի Սա-
մուէլ Մուրատի բարեպաշտ ու արդարա-
դատ այրին:

Նետուելով Մատրասի բանտին մթին
ու պիճակներով լի խցիկին մէջ, Մխիթա-

րեանց կորովի ու ազգասէր գործակալը
գուլթը կը շարժէ նոյն իսկ բանտապահին
և կալանող Շէրիֆին: Սա երթալով Մու-
րատեանց գործատունը և պատմելով եղա-
ծը, Եղուարդ Մուրատ ինքն իրմէ դուրս
ելած կ'աղաղակէ. «Թող սատկի բանտին
մէջ»: Յետոյ երկու եղբայրներն ի միասին.
«Մենք պիտի քանդենք անոր վանքը ու
երկրէն պիտի ջնջենք անոր Միաբանու-
թեան անունը, որպէսզի այսուհետեւ չըլ-
լայ և չմնայ մեզմէ օրինաւոր պահան-
ջող մը»:

Անգլիացի կալանողն այնքան կը գայ-
թակղի այս անգլութեան վրայ որ այդ
բանը կը պատմէ ուրիշներու իբրեւ ակա-
նատես և ականջալուր վկայ:

Հայոց ազգիս որբ և աղքատ մանուկ-
ներուն դատարարակութեան սիրոյն համար
բանտարկուած Մխիթարեանը, կասկածե-
լով Մուրատեան եղբայրներուն չարութեան
վրայ, վաճառական ընկերութեան մուրհակ-
ներն անմիջապէս կը յանձնէ տէրութեան
համարակալին՝ Ատեանին հրամանին հա-
մաձայն: Անվեհեր ու անսասան լիազօր
գործակալը 13 Մայիսի 1828-ին բանտէն
կը գրէր իր ընդհանրական Աբրային, թէ
«Քաջառողջ է մարմնով և հոգով միւի-
թարուած, և թէ եղածը պատիւ կը բերէ
Միաբանութեան և իր իրաւունքներու հաս-
տատութեան, ինչպէս կը վկայեն քաղա-
քին բոլոր բնակիչները և թէ քանի մը
շարաթէն ճշմարտութիւնը պիտի յայտնուի
և Միաբանութեան իրաւունքը դատական
Ատեանի վճռով պիտի հաստատուի, ինչ որ
փափաքելի էր Միաբանութեան, և ատիկա
իրաւամբ և արդարութեամբ»: Եւ յիշուի
Հ. Սարգիս վ. Թէոդորեան կը ստիպուէր
բանտի մէջէն անգլիական դատարանին
արդարութեան բողոքել, և մինչդեռ Մու-
րատեան եղբայրներն ամէն օր անոր մեռ-
նելուն կը սպասէին բանտին մէջ, նա 22
Յուլիս 1828-ին յաղթանակաւ կ'ելլէր
բանտէն, հոն մնալով հարիւր օր:

Մուրատեանց դիմած ըլլալով Մատրասի
բարձրագոյն Ատեանը, ստացան անկէ
իրենց դատապարտութեան վճիռը, և լսե-

լով զայն, մեկնեցան դատարանէն «կո-
րագլուխ և դառնացեալ հոգւով»։ Վճիռը
դատական որոշումով կը հրատարակուէր
Մատրասի լրագրին մէջ՝ պատճառ դառ-
նալով Մուրատեան տան վարկին կոր-
ծանման։

Սակայն վերջին վճիռը ձեռք բերելու
համար՝ տարիներ անցան, որովհետեւ դա-
տարանը կը պահանջէր զանազան փաս-
տաթուղթեր, որ հաստատէին Մխիթա-
րեան Միաբանութեան օրինաւորութիւնը։
Ամէն փաստաթուղթ պատրաստ ըլլալով,
վերջին դատաստանը տեղի ունեցաւ 10
Փետրուարի 1832-ին և վերջացաւ Հ.
Թէոդորեան վարդապետի կատարեալ յաղ-
թութեամբ։ Անոր փաստաբանը Պ. Սավէճ
անգղիացին, չափազանց խստութեամբ ար-
տայայտուեցաւ Մուրատեան եղբայրներուն
դէմ, որոնք «անիրաւ տեղ թերացած էին
իրենց կտակակատարութեան սրբազան
պաշտօնին դէմ, և այն անպատեհ ընթաց-
քին համար զոր ունեցած են Հ. Սարգսի
հետ», և ապա կ'ապացուցանէր, թէ անոնք
«այս օրէն սկսեալ իրաւունք չունին խառ-
նուելու ողորմութեան հրիտակի գործին
մէջ»։ Սավէճի խօսքերը այնչափ ազդեցին
դատաւորներու վրայ, որոնք իրենց հաւա-
նութիւնը կը յայտնէին՝ զլիսու, ձեռքի և
ոտքի շարժումով։ Այսպէս նախագահ դա-
տաւորը, Սըր Դաֆ ֆէշմըր, որուն արդա-
րադատութեան վրայ ատենանը հիացած
մնաց, թարգման հանդիսանալով իր ըն-
կեր դատաւորներուն, արձակեց վերջնա-
կան վճիռը՝ որուն զօրութեամբ կտակակա-
տարները կը բռնադատուէին հատուցանել
100,000 ռուբլի, իրրեւ հատուցում ամ-
բաստանեալ Հ. Սարգսի, որով կտակին
ամբողջ գումարը կը բարձրանար շուրջ
2,000,000 ֆրանքի։ Բաց աստի, բար-
ձրագոյն Ատենան Մուրատեան տունը կը
զրկէր կտակակատարի ամէն իրաւունքէ,
և զՄխիթարեան Միաբանութիւնը միայն
կը ճանչնար տէր և տնօրէն Մուրատեան
կտակին։ Սակայն ապագային ամէն վէճի

դուռ փակելու համար, Մխիթարեան Միա-
բանութեան օրինաւոր գործակալն և կը-
տակակատար Մուրատեանը 31 Մարտի
1832-ին իրաւախոհութեան նոր դաշինք
մը կնքեցին, որով լիազօր գործակալը
«խոստացաւ Ադա Յովհաննու Սամուէլ
Մուրատեանի՝ յետս կոչել յԱտենէս ըզ-
գանգատագիր իւր որ ընդդէմ կտակակա-
տարաց հանգուցելոյն վասն վաշխի և տո-
կոսեաց հրիտակի ողորմութեան»։ Միւս
կողմէ, Յովհաննէս Մուրատեան «մտա-
դիւր և ազատ կամօք հաճեցաւ հաւանե-
ցաւ, յանձն էառ և խոստացաւ Հ. Սարգիս
Թէոդորեան վարդապետի՝ հրաժարիլ յա-
մենայն ազգ զանգատանաց, և թողուլ զա-
մենայն վէճս և խռովութիւնս՝ յինչ և է
ժամանակի, որով և իցէ պատճառաւ, և
յո՛ւ և իցէ տեղիս, յաղագս պատկանելոցն
հրիտակի ողորմութեան հանգուցեալ Ադա
Սամուէլ Մկրտիչ Մուրատեանի, որ ի վե-
ցերորդ հատուածս կտակի նորա»։

Այդ դաշնագրին համաձայն, Մխիթա-
րեան Միաբանութիւնը Մուրատեան տան
կը թողուր 600,000 ռուբլի, բարերարին
ժառանգները անանկութեան չմատնելու
համար։ Իսկ հրիտակին գումարը, դա-
տական և այլ ծախքերը մէջէն հանե-
լով, կը հասնէր 72,604 լիրա ստերլի-
նի կամ 1,815,100 ֆրանքի։ Ահա այս
գումարն է՝ զոր բազմադիւն և բազմա-
վիշտ Հ. Սարգիս Թէոդորեան ամէն զգու-
շութեամբ և հաւատարմութեամբ անցուց
վենետիկ, առանց դանգով մ'իսկ անոր
վրայ ծանրանալու։

Անփստելի իրողութիւն է, որ Մուրա-
տեան կտակի յաղթանակը, ամէն պարա-
զայ մանր կշռելով, աննախընթաց է հայ-
կական կտակներու երկար շարքին մէջ,
և պարապ տեղ չէր որ Յովհաննէս Մուրատ
ինքնին կը զարմանար և խոստովանէր
Մխիթարեան Միաբանութեան գործակա-
լին առջեւ. «Արդարեւ ամենայն ինչ
խորհրդաւոր է ի գործս և աստուածային
տեսչութեամբ»։

ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ԵՒ ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ

ԲԱՐՁՐԱԳՈՅՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐՈՒ

Սրբազան աւանդը հազիւ ապահոված,
Մխիթարեան Միաբանութիւնը անով եր-
կրագործական կալուածներ գնելով նպաս-
տաւոր պայմաններով, դրամագլուխը կը
շահագործէր տարեկան լաւ հասոյթներով,
և անմիջապէս գործի կը ձեռնարկէր։

Ս. Ղազարու վանքին գլխաւոր գործն
եղաւ՝ պատմական Համալսարանով մը
պանծացող Փատուա քաղաքին մէջ բանալ
Մաշտոտեան Վարժարանը յանուն բարեա-
ցապարտ բարերարին։ Ենթադրեալ, քաղաքին
լաւագոյն պալատներէն մին, վարձու առ-
նուեցաւ, վասն զի ծրագրուած էր հոյա-
կապ շէնք մը կառուցանել, որ եթէ կիսատ
չմնար, Համալսարանի չափ գեղեցիկ ու
ճաշակաւոր պիտի ըլլար։ Դեռ ձրիավարժ
աշակերտաց խումբը կ. Պոլսէն չհասած
1834 Յուլիս 30-ին բոլոր Միաբանու-
թիւնը կը հաւաքուէր Ս. Ղազարու մա-
տենադարանին մէջ և անուանի քերթող
Հ. Մանուէլ վ. Ջախջախեան գեղեցիկ
ատենաբանութեամբ մը կ'ոգեւորէր ու կը
խանդավառէր հանդիսականները։ Յետ շեշ-
տելու, որ եթէ «Դաստիարակութիւն ման-
կըտոյն թէ առ անհոգութեան չլինիցի
յօգուտ դաստիարակելոցն, վնասաբեր լի-
նիցի ոչ դաստիարակելոցն միայն, այլ և
նիցի ոչ դաստիարակելոցն» որ պատաս-
բովանդակ Միաբանութեանս՝ որ պատաս-
խանատուն է Աստուծոյ և աշխարհի»,
ցոյց կու տար դաստիարակութեան բարիք-
ները մեզի պէս անկազմակերպ ու զիրար
չքաշող ազգի մը համար։

Դաստիարակութեան գործն է, կ'ըսէր,
«Բառնալ յազգէս, զանկրթութիւն, զաշ-
խարհաւոր գծութիւն, զոգի հակառակա-
սիրութեան, զանմիտ նախանձ, զհեղգա-
սիրտ ամբարհաւաճութիւն, զթանձր տգի-
տութիւն՝ զհարազատ դասերս բազմա-

ծնունդ մօր չարի անուսումնութեան. ոչ
այնչափ ի բանական և ի մարդկային վարժ-
մունս, որչափ ի մարգս աստուածայնոյն
և բարոյականին. քանզի հնար է լինել
քաջագէտ ի մարդկայինս, և անուս յաս-
տուածայինս, զորոց զյաճախ օրինակս
աւաղեմք ի մերումս դարու»։

Միաժամանակ կը փառաբանէր անմահ
կտակարարը, իրաւամբ բացազանչելով.
«Ձիւճը անյիշատակ թողից ի հանդիսա-
լանիս զանուն քո առ ինեւ մեծ քան
զաշխարհակալաց, ո՛վ մեծդ Սամուէլ,
բարեացապարտ և ազգասէր։ Խորհեցար
մեծամեծս, այլ նախանձեցաւ մահ՝ ցու-
ցանել քեզ առ կենդանեօք զկատարածն.
և ահա յետ ութեւտասն ամաց ել ի լրումն
փափաք սրտիդ գերեզմանաբարբառ կա-
կանմամբ։ Հանգի՛ր արդ ի մշտնջենագոչ
կանոնով, հանգի՛ր, հասին ահա խոնեցան
բաղոբոյդ, հանգի՛ր, հասին ահա խոնեցան
որդիացեալքն որբք և աղքատք, որ ա-
ռաւել ճոխացուցեն զտուն քո քան զդիւ-
րացնդի զանձս զոր թողերն, և անանց
պայազատութեամբ անմահացուցեն
զգարմ քո ազգաց յազգս, քան զնշխարս
ազգատոհմիդ, և տարեւոր յիշատակօք
բարձրացուցեն զքեզ որդիացեալքն»։

Ի վերջոյ խօսքն ուղղելով նորահաս
տառ Վարժարանի նորընտիր Տեսչութեան,
թէ անոր իւրաքանչիւր անդամ ուրիշ բան
չէ, բայց եթէ «աւանդապահ փառաց և
անուան Մխիթարեան Միաբանութեանս։
Աւանդ է սա սրբազան, աւանդ են և որբքն
ի հաւատարիմ ձեռս, կըթել զնոսա յեր-
կիւղ Տեառն, և յընկերսիրութեան անձա-
նօթ առաքինութիւն և յուսմունս պիտա-
նիս։ Ձեր են վաստակքն, ձեր և քրտունքն,
և եթէ քրտանցդ ոչ չափեցին վարձք և
փառք առ ի մարդկանէ, մի՛ լքանիք. մեծ

են քրտունք սորա քան զփառս զառ ի նո-
ցանէ մատուցեալս, ամենառատ վարձա-
հատոյց եղիցի ինքն Աստուած»:

Աշակերտաց առաջին դասը հասած ըլ-
լալով, Մուրատեան վարժարանի բացումը
տեղի կ'ունենար 15 Օգոստոսի 1834-ին,
ի ներկայութեան վարժարանին տեսչու-
թիւնը կազմող ներքին վարդապետներուն,
որոնցմէ Հ. Իգնատիոս Վ. Փափագեան՝
ընդհանուր վերատեսուչ էր և Հ. Պետրոս
Մինասեան՝ ուսումնապետ:

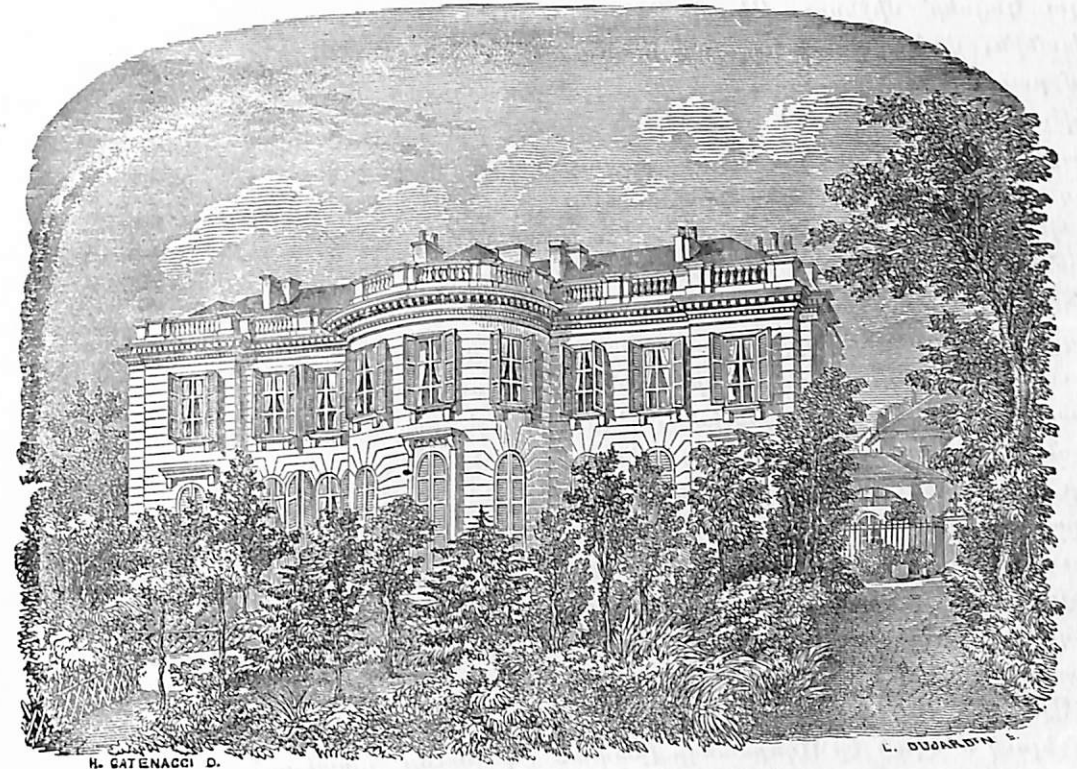
Քանի մը ամիս վերջ, 29 Հոկտեմբերին,
Մատրասէն փառուա կը հասնէր Մուրա-
տեան կտակին փրկիչը, Հ. Սարգիս Թէո-
դորեան, որուն հետ եկեր էր Խալիա
հաստատուելու Աղանուրեան գերդաստանը,
որուն յետին շառաւիղը պիտի ըլլար ծա-
նօթ և սիրուած քերթող Վիկտորիա Աղա-
նուր: Բաղիշեցի Միսիթարեանը, որ իրեն
պատիւ համարեր էր Հայոց ազգին որը
և աղքատ մանուկներուն երկրորդ հայրը
համարուիլ, անհուն հրճուանքով լեցուե-
ցաւ, երբ շրջապատուած անոնցմէ, լսեց
զանազան լեզուներով իրեն ուղղուած մաղ-
թանքները: Այդ օրը, իր կեանքին ամե-
նագեղեցիկը, մոռցաւ Մատրասի մէջ կրած
երկար տարիներու տառապանքները:

Մինչ Մուրատեան վարժարանը կը
ծաղկէր փառուայի մէջ, Լորտ Զանցլերի
վճռին և որոշման համաձայն, Ռաֆայէ-
լեան վարժարանը, յանուն Եղուարդ Ռա-
փայէլի Ղարամեանց, հաստատուեցաւ Վե-
նետիկ. «այն տեղի Միսիթարեան Միա-
բանութեան մատակարարութեան ներքեւ»,
ըստ Եղուարդ Ռափայէլի կտակի խօսքե-
րուն, և ըստ Հ. Բուզայեանի կտակի
խօսքերուն, իրաւունքով անոր վերատե-
սուչները ցկեանս Ս. Ղազարի Միաբա-
նութեան Աբբաներն ըլլալով:

Ռափայէլեան վարժարանին իբրեւ Փոխ-

Տեսուչ որոշուեցաւ Հ. Սարգիս Վ. Թէո-
դորեան, որ այդ կտակին յաջողութեան
գործին մէջ նաեւ արդիւնաւոր հանդիսա-
ցած էր: Բացման հանդէսը կը կատարուէր
11 Սեպտեմբերի 1836-ին Բեզարոյ կոչ-
ուած հոյակապ պալատին մէջ, զոր վար-
ձած էր վարժարանին գործակալութիւնը,
և որուն զիմաց կը բացուէր Մեծ Զրանցքը,
կոչուած «աշխարհի գեղեցկագոյն պողո-
տան»: Բացման ներկայ էին բոլոր Միա-
բանութիւնը՝ իր Ընդհանրական Աբբային
հետ: Ներկայ էին Աղանուրեան և Լազա-
րովիչ գերդաստանները. իսկ բարերարին
որդին, Աղեքսանդր Ղարամեանց, կը փայ-
լէր իր բացակայութեամբ, հակառակ իրեն
ուղղուած սիրալիր հրաւերին: Հոն էին
նաեւ փառուայէն եկած Մուրատեան վար-
ժարանի աշակերտներն և քաղաքին նշա-
նաւոր անձնաւորութիւնները: Խալապի
հանդիսականները հաճոյքը կ'ունենային
ներկայ ըլլալու հայկական արարողու-
թեամբ մատուցուած ծայնաւոր պատարա-
զին և «Եկ Սուրբ Հոգի» երգեցողութեան:
Ապա վարժարանին ուսումնապետը՝ Հ.
Ռափայէլ Թորեանց կ'արտասանէր իմաս-
տալից ճառ մը, պարգեւով հանդիսական-
ներուն առջեւ վարժարանին նպատակն և
ուսմանց ծրագիրը, արժանանալով ակում-
բին ամենաջերմ կէցցէներուն: Հասարա-
կաց հացկերոյթ մը վերջ կու տար հանդէսի
մը, որ հիմը կը դնէր այնքան տարիներով
աշխատուած և հուսկ ուրեմն յաջողու-
թեամբ պսակուած գործի մը:

Այսպէս սկիզբն առին եւրոպական երկու
լուսաւոր վայրերու մէջ հաստատուած եր-
կու բարձրագոյն վարժարանները, որոնք,
շնորհիւ իրենց ուսումնական ծրագրին,
կազմեցին երկու մեծ ջահեր: Դար մ'ամ-
բողջ անոնք լոյս տուին հասնող սերունդին,
ճամբայ ցուցուցին անոր, կեանքի ոլո-
քտապտոյտ և մոլորիչ յորձանքին մէջ:

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐՃԱՐԱՆ Ի ՓԱՐԻՉ.

Անպասելի փոթորիկ մը Մուրատեան
վարժարանի ճակատագիրը յեղաշրջեց:
Յովհաննէս Մուրատեան և Աղեքսանդր
Ղարամեանց, փոխանակ ուրախանալու որ
իրենց բարեացապարտ ծնողներու կամքն
ու կտակը լրումն գտեր էին, և Եւրոպոյ
մէջ բացուէր էին մեծ, բարեկարգ և ապա-
հով ուսումնարանները, սահմանուած մե-
ծամեծ ծառայութիւններ մատուցանելու
Հայոց ազգին, զիմեր էին անարժան գոր-
ծի մը:

Հակառակ իրաւախօհութեան դաշին-
քին, անոնք զիմեցին աւստրիական կա-
ռավարութեան, կէտ նպատակի ունենալով
փառուայի Մուրատեան վարժարանը դնել
անոր հսկողութեան և հակակշորն տակ:
Հարցը ծանր էր և Պետութեան պահանջ-
ներն անիրաւ. հետեւաբար պէտք էր ամէն
գնով փրկել կտակին անձեռնմխելիութիւ-
նը: Եւ Ս. Ղազարու վանքը գիտցաւ փառ-
քով և պատուով ելլել պայքարէն, որ կը

սպառնար փճացնելու երկար տարիներու
բարոյական ու նիւթական զոհողութիւն-
ները: Իր Ընդհանրական Աբբային պատ-
ճառարանեալ և փաստացի գրաւոր դի-
մումները ապարդիւն մնացին Մեթեոնիկի
առջեւ, անշրջելի կուսակից բացարձակ
միապետութեան և կատաղի թշնամի ազա-
տութեան և հաւասարութեան զաղափար-
ներուն: Ո՛վ որ խօսէր ազատութեան,
սահմանադրութեան վրայ, իր աչքին ան-
միտ մը և յեղափոխական մ'էր, հետեւա-
բար վտանգաւոր մարդ մը:

Վերջին փորձը փորձելու համար Ս.
Ղազարու վարչական ժողովը որոշեց աղեր-
սագրով մը բողոքել Վիեննա՝ կայսեր դու-
ռը: Եւ որպէսզի բողոքագիրը յառաջ քալէ,
նա հոն զրկեց երկու պատուիրակներ, Հ.
Սարգիս Վ. Թէոդորեան և Հ. Յովհաննէս
Վ. Սորկուճեան, որոնք Վենետիկէն մեկ-
նեցան 30 յուլիսի 1843-ին, և հրահանգ
ունէին աղերսագիրն անձամբ մատուցա-

նելու կայսեր՝ միջնորդութեամբ Ռէնիէր իշխանին, փոխ-արքայ իտալիոյ և մտե-
րիմ բարեկամ Ս. Ղազարու վանքին: Մը-
խիթարեան գործակալներն եօթն ամիս
մնացին Ս. Լատրիոյ մայրաքաղաքը և զուր
տեղ զարկին կայսեր, պալատականներու
և Պետութեան բարձրաստիճան պաշտօ-
նեաներու դռները: Ս. Լատրիական աւագա-
նին բաւական համարեց միայն քաղաքա-
վարութեամբ լսելու Միխիթարեան պատգա-
մաւորներուն բացատրութիւնները և անոնց
իրաւունք տալով «Կը ցաւիմ — կ'ըսէր
անոնց իշխան մը — որ ձեր հակառակորդը՝
ձեր եղբայրներէն մէկն է»: Ահնարկուած
նորայոր ազգային եկեղեցական հեղինա-
կաւոր անձնաւորութիւն մ'էր՝ Ա. Ս., որ
կայսրուհիին խոստովանահայրն ըլլալով
տեղական ազգեցեւորութիւն ունէր Արքու-
նեաց վրայ:

Արդարեւ Ս. Ղազարու վանքին համար
հանելուկ մ'եղած էր Աղեքսանդր Ռափա-
յէլ Ղարամանի և Յովհաննէս Մուրատի
թշնամական զիբըր հանդէպ վենետիկ Մը-
խիթարեան Միաբանութեան, որուն հետ
առաջինը կապուած էր «Բարեբար և եղ-
բայր» պատուով, միւսը՝ «Բարեկամ և
որդի» ինքնահիւսակ տիտղոսով: Աղեք-
սանդը Ռափայէլի մահով հանելուկը լու-
ծուած էր: Երբ 1850-ին Հ. Սարգիս Վ.
Թէոդորեան Լոնտրա գնաց քննելու անոր
հայերէն գրուածքները, աչքով հաստատեց
ինչ որ լսած էր ականջով:

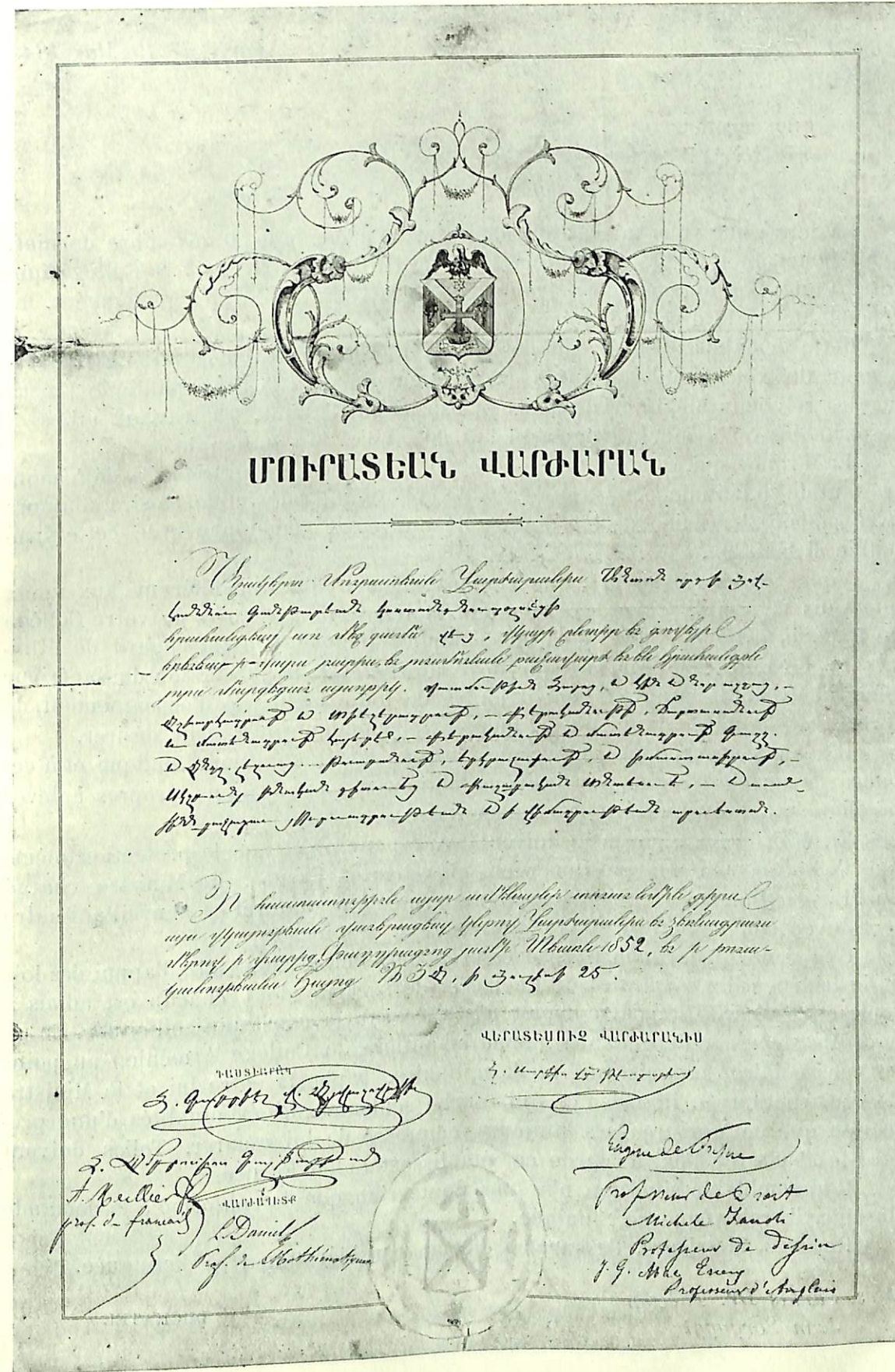
Ուստի, հակառակորդը ներսէն ըլլալով,
յաջողութեան ամէն յոյս կտրուած էր:
Կասկածի տեղի չմնաց, երբ Աբբայ Մէ-
շութար Կանոնիկոսը, անաչառ դատաւոր
օրինաց և կարեկից բարեկամ Միխիթա-
րեան նուիրակներու, խորհուրդ տուաւ ա-
սոնց «Ի զուր ժամավաճառ չըլլալ, այլ
ժամ մ'առաջ դառնալ վենետիկ, և ինչ
որ պիտի ընեն, շուտով ու անձայն ընեն»:
Փետրուարի վերջերը, 1844, Միխիթա-
րեան բանագնացները՝ տրտում ու կախ
երեսներով մտան վենետիկ:

Ինչ որ ըսեր էր քաջ խորհրդական
կանոնիկոսը, արդէն Միխիթարեան Միա-

բանութեան առաջին զաղտնի որոշումն
էր: Արծուին ճիրաններէն պրծելու համար,
որոշեց էր սուրի մէկ հարուածով կտրել
Միխիթարեան հանգոյցն և Մուրատեան
վարժարանը փոխադրել Փարիզ, դնելով
զայն Գաղղիական պետութեան պաշտպա-
նութեան ներքեւ: Այս արագ և յանդուգն
որոշումը, իր տեսակին մէջ միակը Ս. Ղա-
զարու վանքին տարեգրութեանց մէջ, հիա-
ցուց Հայ ազգը և ապշեցուց աւստրիական
կառավարութիւնը, որուն պետը՝ Միխեո-
նիկ՝ ամօթահար մնաց:

Նոյն պատուիրակ վարդապետները
1844-ի Սեպտեմբերին հասնելով Փարիզ,
հասկցան ինչ որ հասկցեր էր Միխիթարեան
Ուիտը, թէ կանուխ կամ անագան Փարիզ
պէտք էր ըլլար իր դպրոցական գործու-
նէութեան կեդրոնը, ոչ միայն անոր հա-
մար, որ նա աշխարհի մտաւորական լու-
սաւորութեան կեդրոնն էր, այլ նաեւ այն
դարաւոր կապերուն համար, որոնցմով
հայ ազգը բնական համակրութեամբ զօղ-
ուած էր գաղղիացի ազատասէր և աս-
պընջական ազգին հետ:

Այս համոզումն աւելի եւս արմատացաւ,
երբ Միխիթարեան պատուիրակները լսեցին
այն անկեղծ սէրն ու խորին յարգանքը,
զոր Գաղղիոյ վարիչներն և ականաւոր
գիտնական անձնաւորութիւնները կը սնու-
ցանէին հանդէպ Հայ ազգին և Միխիթարի
դաստակերտին: Գործակալներէն ամենէն
եռանդունը, Հ. Սարգիս Վ. Թէոդորեան,
պաշտօնական շատ մը բերաններէ լսեր
և հաղորդեր էր իր Աբբային այն վարկը
զոր գաղղիացիներն ունէին Միխիթարեան
Միաբանութեան վրայ: «Ասոնք ոչ միայն
շատ զիւրիւն կը համարին մտադրուած
ձեռնարկը, այլ և փառք կը համարին
իրենց աշխարհին համար ունենալ հայկա-
կան լուսաւորութեան կեդրոն մը իրենց
մայրաքաղաքին մէջ, նկատելով որ այդ
ազգը շատ պատուական է իրենց աչքին,
մանաւանդ որ այդ բանը պիտի կատարուի
Միաբանութեան մը ձեռքով, զոր կը հա-
մարին հասած ըլլալ քաղաքակրթութեան
և գիտութեան ծայրը, ըլլալով միութեան

Paris, le 19 Mai 1845

Messieurs,

La lettre que vous m'avez fait l'honneur de m'écrire le 30 novembre dernier, avait pour objet d'obtenir l'autorisation de transporter à Paris le Collège que votre Congrégation possède à Padoue et de l'établir en France pleinement indépendante de l'Université Royale.

Cette demande a été accueillie avec l'intérêt qu'elle méritait. Le Gouvernement du Roi connaît les titres qui recommandent à l'estime publique l'institut des religieux Mékhitaristes, le bon esprit qui l'anime, les travaux utiles et respectables qu'il poursuit dans un but de civilisation nationale.

La France qui, comme protectrice du catholicisme en Orient, a déjà montré tant de sollicitude pour les intérêts de la Nation Arménienne, saisira toujours avec plaisir l'occasion de lui donner de nouveaux témoignages de cette sympathie si légitime.

Vous saviez, Messieurs, que le Gouvernement du Roi déférant aux vœux que vous m'avez exprimés, consentait à la translation à Paris de votre Collège de Padoue, pour y exister dans une complète indépendance à l'égard de l'Université. Ce Collège ne relèvera que de l'autorité et de la juridiction du Supérieur Général de votre Congrégation; il jouira de toute la liberté d'enseignement, de direction, d'administration disciplinaire et économique qu'il peut désirer.

Il n'aura de rapports qu'avec le Ministre de l'Instruction Publique et à cet égard je me félicite de pouvoir vous donner des explications propres à lever les doutes, à prévenir tous les commentaires.

En effet, ces rapports ne doivent avoir pour objet que la protection même que l'établissement en question vient chercher en France. Le Ministre chargé de l'Instruction publique ne sera que l'intermédiaire naturel et bienveillant entre le Gouvernement du Roi et la Congrégation.

C'est à lui qu'elle pourra s'adresser pour obtenir, au besoin, l'appui des lois et le bénéfice des garanties de liberté et de sécurité dont chacun est admis à jouir en France. Elle peut compter d'avance sur sa constante sollicitude. En un mot, Messieurs, indépendance pleine et entière du Collège Arménien au point de vue scolaire, administratif et disciplinaire, rapports entre lui et le Ministre de l'Instruction publique en ce qui touche seulement les éventualités d'une protection que ce Ministre sera toujours empressé de lui assurer. Telles doivent être les bases de l'existence de cet établissement en France.

Une semblable situation n'a sans doute rien que de conforme à la demande de Mgr. l'Archevêque de Siunique.

Recevez, Messieurs, l'assurance de ma considération très distinguée.

Mrs. Sarkis Dr. Théodor
Jean Sorguggi

DUCHATTEL

À la Congrégation Mékhitariste d'Arménie

1937 XV'

Ferdinand de Lesseps
Duc de Nemours

Դ. Ա. Բ. ԻՇԽԱՆ ԶԵՐՏԻՆԱՆՏ ՍԱՌՈՅԻՈՅ, ԴՈՒԴՍ ՆԵՆՈՎԱՅԻ
ՀԱՐՈՅԱԼ ԲՈՒԲՈՏ-ՈՍԲԱՅԵԼԱՆ ԳԱՐԺԱՐԱՆԻ ԲՈՐԵԼԻՆԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ

Տեարք

Նամակը, զոր պատիւ ըրած էիք ինձի գրելու անցեալ Նոյեմբեր 30-ին, նպատակ ունէր Բարիզ փոխադրութեան արտօնութիւնը խնդրելու Միաբանութեանդ Փատուայի մէջ ունեցած վարժարանին և զայն հաստատելու Ֆրանսայի մէջ, բոլորովին անկախ Արքունի Համալսարանէն:

Այս խնդրանքը իր շահեկանութեան արժանի ընդունելութիւնը գտաւ: Արքայական Կառավարութիւնը կը ճանչնայ, ամէնուն յարգանքին առարկայ ընող Միւլթարեան կրօնաւորներու Հաստատութեան արժանիքները, ոգին որով նեշնչուած է, օգտակար և պատկառելի վաստակները զորս կը շարունակէ ազգային քաղաքակրթութեան նպատակով:

Ֆրանսա որ, իբր պաշտպան Արեւելքի Կաթողիկէութեան, արդէն այնքան հոգածութիւն ցոյց տուած է չայ ազգին շահերուն համար, միշտ սիրայօժար պիտի օգտուի առիթէն՝ նորանոր հաւաստիքներ տալու իր այնքան օրինաւոր համակրութեան:

Գիտէիք, Տեարք, որ Արքայական Կառավարութիւնը, անսալով փափաքին զոր ինձի յայտնած էիք, կը հաւանէր ձեր Փատուայի Վարժարանին փոխադրութեան ի Բարիզ, ուր կատարելապէս անկախ պիտի ըլլայ Համալսարանէն:

Այս վարժարանը միմիայն Միաբանութեանդ ընդհ. Արքային իշխանութեան և իրաւասութեան տակ պիտի ըլլայ, վայելելով ուսումնական, մատակարարական, կարգապահական և անտեսական փափաքած ամէն ազատութիւն:

Վարժարանը միայն կրթական Նախարարին հետ վերաբերութիւն պիտի ունենայ և այս մասին ուրախ եմ որ կրնամ տալ ամէն տարակոյս փարատող և ամէն մեկնութիւններու առջեւ առնող յատուկ բացատրութիւններ:

Արդարեւ այս վերաբերութիւնները ուրիշ բան պիտի չըլլան եթէ ոչ պաշտպանութիւն, զոր Վարժարանդ Ֆրանսա եկաւ խնդրելու: Կրթական Նախարարը, բնական և բարեացակամ միջնորդը պիտի ըլլայ՝ Արքայական Կառավարութեան և (Միւլթարեան) Միաբանութեան:

Անոր (Կրթ. Նախարարին) պիտի դիմէ Միաբանութիւնդ ի հարկին, ստանալու համար օրէնքի օժանդակութիւնը և նպաստը ազատութեան և ապահովութեան երաշխաւորութեանց՝ զոր Ֆրանսոսականութիւնը և նպաստը ազատութեան ունի: Միաբանութիւնը առաջուց կրնայ վստահ ըլլալ սայի մէջ ամէն ոք վայելելու իրաւունք ունի: Միաբանութիւնը առաջուց կրնայ վստահ ըլլալ անոր անայլայլ խնամակալութեան վրայ: Մէկ խօսքով, Տեարք, կատարեալ և ամբողջական ազատութիւն Հայկական Վարժարանին՝ դպրոցական, մատակարարական և կարգապահական տեսակէտներով, վերաբերութիւն Վարժարանի և Կրթական Նախարարի միջեւ միմիայն այն դէպքերուն համար որ հաւանական պաշտպանութիւն մը կը պահանջեն և զոր այս Նախարարը միշտ յօժարակամ է Վարժարանիդ ընձեռելու: Ասոնք են Ֆրանսա հաստատունը Վարժարանիդ գոյութեան հիմերը:

Նմանօրինակ կացութիւն մը աներկբայապէս Սիւնեաց արքեպիսկոպոսին խնդրանաց համաձայն է:

Ընդունեցէք, Տեարք, խորին մեծարանաց հաւաստիքը:

Տ Ի Ի Շ Ա Թ Է Լ

Տեարք Սարգիս Վրդ. Թեոդորեան
Յովն. Վրդ. Սորկոճեան

Palais de Neuilly, le 11 Juin 1846

LOUIS PHILIPPE
ROI DES FRANÇAIS

A tous présents et à venir, salut.

Vu la demande présentée par les Sieurs Sarkis et Sorguggi, fondés de pouvoirs de l'Académie Arménienne des Mekhitaristes de Venise, afin d'obtenir l'autorisation de transférer à Paris le Collège qui a été institué par cette Académie à Padoue, sous le nom de Collège Arménien de Samuel Moorat, et d'ériger cet établissement sous la seule autorité et juridiction du Supérieur des Arméniens Mekhitaristes de Venise.

Nous avons ordonné et ordonnons ce qui suit:

Article 1.er

La fondation à Paris d'un Collège catholique Arménien sous la dénomination de Collège Arménien de Samuel Moorat, par les soins et aux frais de l'Académie Arménienne des Mekhitaristes de Venise est approuvée.

Article 2.

Ce Collège est placé sous la protection spéciale du Gouvernement Français. Il est constitué comme un établissement d'utilité publique étranger, et demeure entièrement libre pour les études et pour la discipline comme pour l'administration.

Article 3.

Il ne pourra y être admis que des élèves de Nation Arménienne qui auront été désignés par le Supérieur des Mekhitaristes de Venise ou par son délégué.

Article 4.

L'Autorité administrative, la direction et la surveillance de tout l'établissement appartiennent à un délégué du Supérieur des Mekhitaristes de Venise. Ce délégué prend le titre de Directeur du Collège Arménien de Samuel Moorat.

Article 5.

Notre Ministre Secrétaire d'Etat au département de l'Instruction publique est chargé de l'exécution de la présente Ordonnance.

Fait au Palais de Neuilly, le 11 juin 1846.

LOUIS PHILIPPE

Par le Roi:

Le Ministre Secrétaire d'Etat
au Département de l'Instruction Publique,
SALVANDY

Pour ampliation

Le Maître des Requêtes, chef du Secrétariat,
RAVASSON

Հեռիկի Պալատ, 11 Յունիս 1846

ԼՈՒԻ ՖԻԼԻՓ

ԹԱԳԱՌՈՐ ՖՐԱՆՍՍԱՅԻՆԵՐՈՒ

Բոլոր ներկայությունն և գալիքներուն ողջոյն.

Տեսնելով Տէր Սարգսի և Սորկուճի՝ վենետիկ Միթիթարեաններու Հայկական Ճեմարանին պատուիրակներուն ձեռքով ներկայացուած աղերսագիրը, որով արտօնուածին կը խնդրէին Բարիզ պատուիրակներուն ձեռքով Մոնթեման Հայ վարժարան անուանակոչութեամբ սոյն Ճեմարանէն փոխադրելու՝ Սամուէլ Մուրատեան Հայ վարժարան անուանակոչութեամբ սոյն Ճեմարանէն Փատուա Հաստատուած վարժարանը և զայն դնելու միմիայն վենետիկ Միթիթարեաններու Մեծաւորին իշխանութեան և իրաւասութեան տակ.

Հրամայեցինք և կը հրամայենք հետեւեալները

Յօդուած Ա.

վենետիկ Միթիթարեաններու Հայկական Ճեմարանի խնամքով և ծախքով, Սամուէլ Մուրատեան Հայ վարժարան անուանակոչութեամբ, Հայ կաթողիկէ վարժարանի մը հիմնարկութիւնը Բարիզի մէջ վաւերացուած է.

Յօդուած Բ.

Այս վարժարանը ղեկավարուած է Ֆրանսական կառավարութեան մասնաւոր պաշտպանութեան տակ: Սահմանուած է իբր հաստատութիւն մը հասարակաց օգտի օտարներու համար, և բոլորովին ազատ է ուսման, կարգապահութեան ինչպէս նաեւ մատակարարութեան տեսակէտով:

Յօդուած Գ.

Միայն հայազգի աշակերտներ կրնան ընդունուիլ, որոնք նշանակուած պիտի ըլլան վենետիկ Միթիթարեաններու Մեծաւորէն կամ անոր պատուիրակէն:

Յօդուած Դ.

Բովանդակ Հաստատութեան մատակարարական իշխանութիւնը, վարչութիւնը և հսկողութիւնը կը պատկանի վենետիկ Միթիթարեաններու Մեծաւորի պատուիրակին: Այս պատուիրակը Սամուէլ Մուրատեան վարժարանին Տեսուչ տիտղոսը կ'առնէ:

Յօդուած Ե.

Հասարակաց կրթութեան բաժնին մեր Պետական Քարտուղար Նախարարին յանձնուած է ներկայ Հրովարտակին գործադրութիւնը:

Տրուած Հեռիկի պալատին, 11 Յունիս 1846

ԼՈՒԻ ՖԻԼԻՓ

Թագաւորին հրամանով

Պետական Քարտուղար Նախարար
Համրային Կրթութեան Բաժնի

ՍԱՒԱՅԵՍԻ

Պատճէնի հաւատարմութեան համար

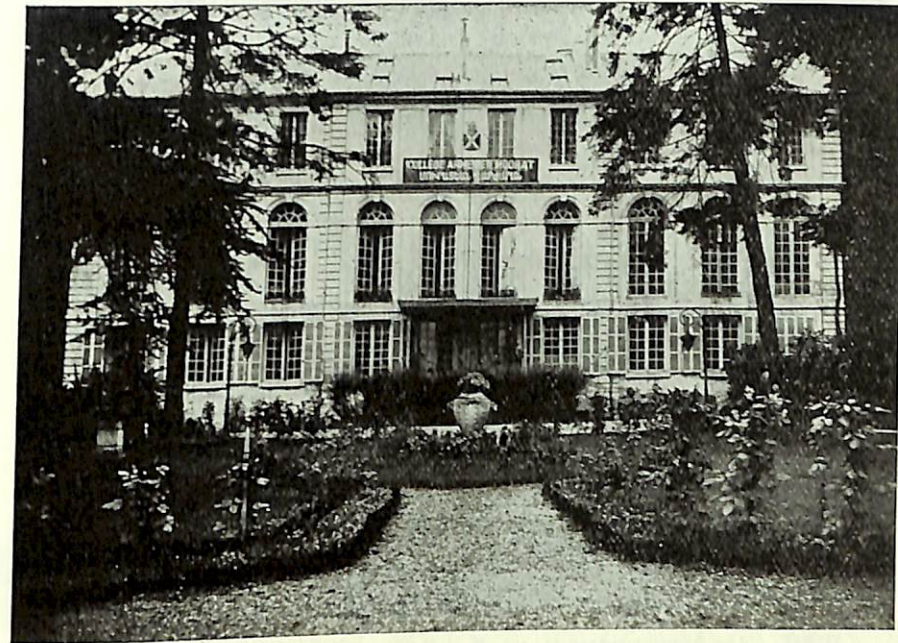
Աղերսագիրներու պաշտօնիայ

Գլուխ Քարտուղարութեան

ՌԱՎԱՍՍՈՆ

միջնորդ Արեւմուտքի և Արեւելքի միջեւ, առաջինը որ գիտութեան լոյսը տարածեց երկրորդին մէջ, իր ազգակիցներուն մօտ»։ Մտքերը պատրաստելէ վերջ, երկու գործակալները Գերպ. Սուքիաս Սոմալեան Աբբային պաշտօնական թուղթը ներկայացուցին Փրանկիսկոս Կիզոյի, որ Աբտաքին Գործոց Նախարարն էր և Լուի-Ֆիլիպ արքային պաշտօնարանին իրական պետը։ Միտքարեանց Աբբայն յետ իր թուղթին մէջ պայծառ գծերով պատկերացնելու Մուրատեան վարժարանին անցուղարձը, կը յաւելուր. «Արդէն գիտակ է Միաբանութիւնը, թէ Հայոց Ազգին սրտին մէջ միշտ քաղցր կը հնչէ Գաղղիոյ անունը, և ազգովին յոյսն է անոր սիրոյն։ Արդէն գիտակ է թէ որչափ վեհանձնութեամբ սովոր է Գաղղիա օտարներուն ասպնջական ըլլալ։ Ասոր համար լի վստահութեամբ յառաջ կ'անցնի խնդրելու անկէ իր զրկին մէջ ընդունելու մարդիկ՝ որ իրենց անձնանուէր եռանդեամբ ու սրտով արդէն անոր որդիներն են»։ Դիմումն իր նպատակին հասած էր։ Տիւնաթեւ 19 Մայիսի 1845-ին Միտքարեան գործակալներուն կու տար իրենց խնդրագրին ընդունելութեան աւետիսը։ Իսկ 23 Ապրիլի 1846-ին անոնց ձեռքը կը յանձնուէր թագաւորական հրովարտակը։ Միտքարեան գործակալները սակայն հարկ տեսնելով հոն կարեւոր փոփոխութեան՝ ապահովագոյն հիմնուելու վրայ դնելու համար վարժարանին ազատութիւնն և անկախութիւնը, կրկին կը դիմեն Կիզոյի և կը ստանան անոր աւետաւոր նամակին հետ Արքունի բարեփոխուած նոր հրովարտակը, տրուած 11 Յունիս 1846ին, որով բարեփոխուելու Լուի Ֆիլիպ արքան ոչ միայն սիրայօժար կ'ընդունէր Մուրատեան վարժարանի հաստատութիւնը Փարիզի մէջ, այլ և զայն կը դնէր իր պաշտպանութեան ներքեւ։ Փարիզի Մուրատեան վարժարանին շէնքն էր Գոնտէ իշխանին շքեղ պալատը, որ Մուրատեան մատակարարութեան արժեք կէս միլիոն ոսկի ֆրանք։ Դպրոցին բացումը կատարուեցաւ 1846ին նորընտիր

Աբբաճօր Գերպ. Գէորգ Հիւրմուզի ձեռքով և նախագահութեամբ, թողլով յարմար պարագայի անոր հանդիսաւորութիւնը, որ իսկապէս եղաւ 1848ին Սեպտ. 24-ին։ Գաղղիոյ մայրաքաղաքին մէջ իր գոյութեան առաջին օրէն իր վրայ հրաւիրեց ուշադրութիւնն և բարձր համակրութիւնը նոյն պետութեան և տեղւոյն եկեղեցական բարձր անձնաւորութեանց, որոնց աչքին այդ վարժարանը կը ներկայանար գաղղիական ազգեցութեան արեւմտեան գիտութեան և քաղաքակրթութեան տարածիչը։ Յիրաւի, Փարիզի պէս լուսաւոր կեդրոնի մը մէջ, Մուրատեան վարժարանը քսանհինգ տարի փայլեցաւ իրրեւ Հայութեան մտաւոր մեծ վառարանը, ուրկէ դուրս եկան համբաւաւոր անձինք, քաղաքական զրական և առեւտրական ասպարէզի մէջ։ Աւագ, գերմանական թնդանթները քննադատեցին այդ լուսոյ տաճարին. 1870-ին, Փրանկ-բրուսական պատերազմին հետեւանքով՝ փոխադրուեցաւ Վենետիկ և միացաւ քոյր վարժարանին հետ՝ կոչուելով «Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարան»։ Հակառակ այս բռնի տեղափոխութեան և պալատին վաճառմանը, Միտքարեան Միաբանութիւնը մտքէն հանած չէր Մուրատեան վարժարանը վերստին Փարիզ հաստատելու գաղափարը։ Ճիշտ է, Վենետիկի Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանը կը վայելէր իտալական պետութեան և մասնաւորապէս հայասէր Սաւոյիոյ պետական Օգոստափառ Տան հօգը պաշտպանութիւնն և շոյալած մեծամեծ առանձնաշնորհութիւնները, սակայն ազգիս մեծագոյն մասին համար գաղղիական մշակոյթն անփոխարինելի հրապոյր մ'ունէր, և միւս կողմէ՝ Միտքարեան Միաբանութիւնը պատուոյ խօսք տուած էր Գաղղիական պետութեան՝ կանուխ թէ ուշ Փարիզի մէջ վերստին բանալ Մուրատեան վարժարանը։ Այսպէս, երբ իր առջեւ գործունէութեան արգելիչ խոչընդոտները վերցուեցան, Ս. Ղազար որոշեց նոր Մուրատեան վարժա-

Մուրատեան վարժարան Սիւրի. — Բոմբատուրեան դղեակ

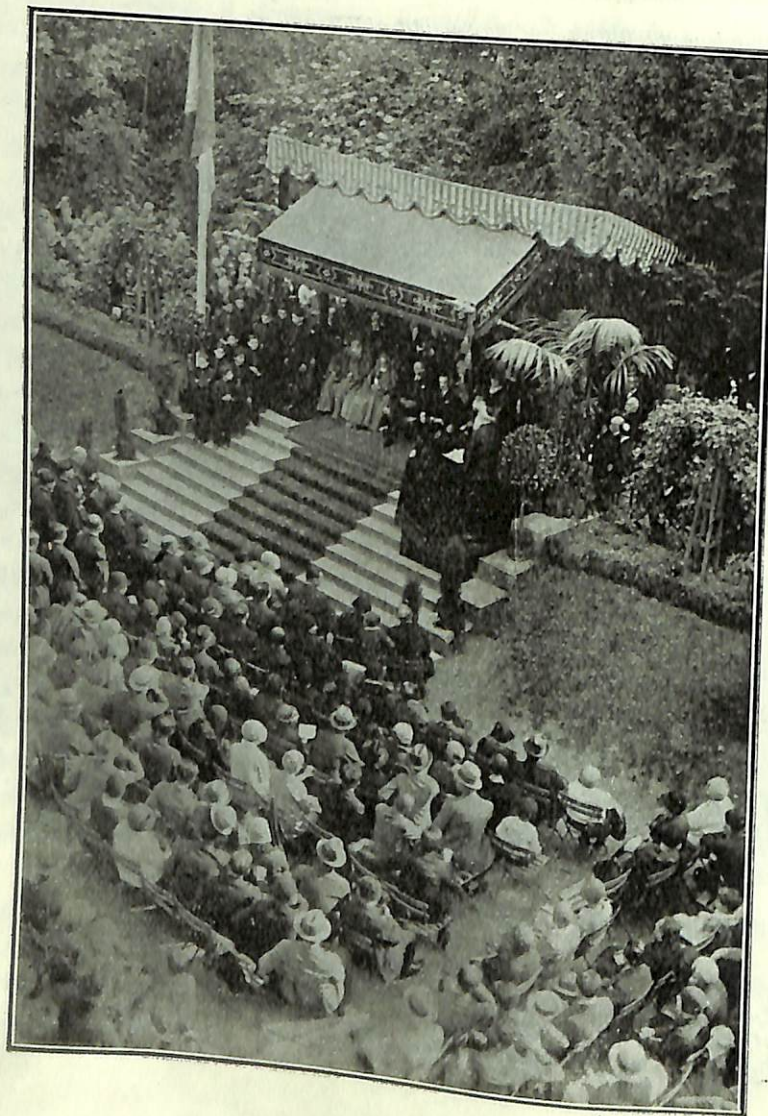

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՎԱՐՎԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԲԱՅՄԱՆ ՀԱՆԴԵՍԸ - 8 ՅՈՒՆԻՍ 1930

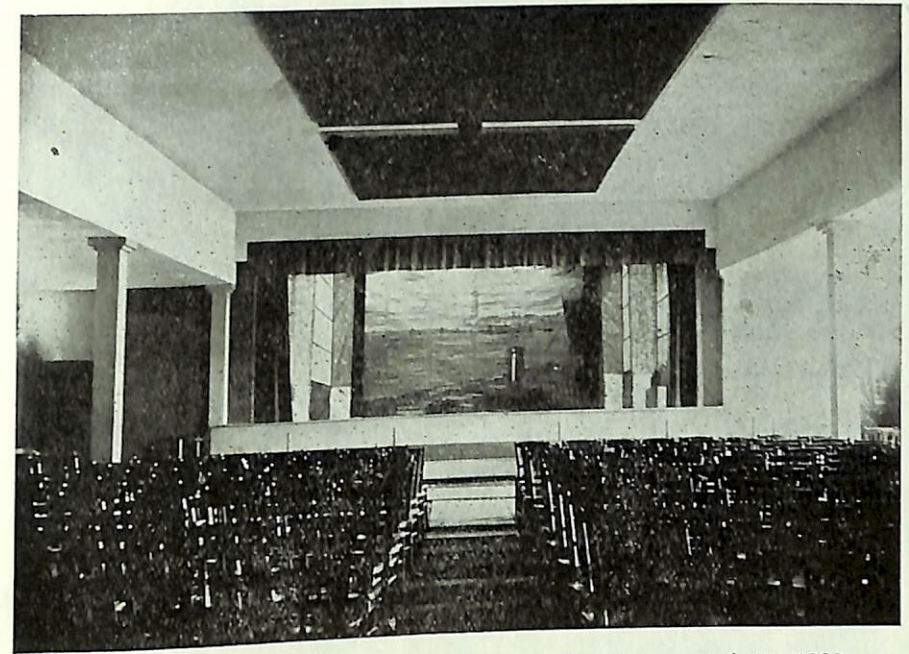
Ա. Կարգ. Կեդրոնի՝ Ժ. Լէյկ, աջին՝ Գերպ. Գր. Պաշապան, ձախին՝ Գեր. Հ. Յ. Աւգեր ընդ. Աբբայ Միտք., Հազ. Զ. Խանդատեան.
Բ. Ետեւի կարգ. Կեդր. Վառձապուհ Եպս. աջին՝ Ժ. Կոյիոյ, Հ. Պորտոյ, ձախին՝ Հ. Լորէն.
Գ. Կարգ (դէպի ետեւ). Կեդր. Վառձ. Գր. Սինապեան, աջին՝ Երեսփ. Է. Սուլէի եւն.

Մուրատեան
վրժրնի
Մատուռը

(Ներքեւը)
Մուրատեան
վրժրնի
վերաբացման
հանդէսը
8 Յունիս 1930
Սեր

րան մը հիմնել պատմա-
կան Սերի մէջ, Փարիզի
դռներուն առջեւ: Կը
գնուէր նախ 1928-ին
Մարգիզուհի Բոմբատու-
րի գեղեցիկ ու լուսաւոր
դղեակը. հոն յաջորդ տա-
րին 16 աշակերտներ
կ'արձանագրուէին, ու
րոնցմէ տասը հոգի սա-
նին էին Պ. Գալուստ
Կիւլպէնկեանի և երկու
սաներ ալ ողբացեալ Պո-
ղոս Փաշա Նուպարի, ու
րոնք իրենց անմոռանալի
բարերարութեամբ՝ վար-
ժարանիս աշակերտու-
թեան հիմնադիրներն ե-
ղան և միանգամայն քա-
ջալեր Միթարեան Միա-
բանութեան բարոյական
ու նիւթական ահագին զո-
հողութեանց: Երկրորդ
տարին աշակերտաց թիւը
կը հասնէր 30-ի, իսկ
երրորդ տարին 60ի: Վար-
ժարանին հանգիստւոր
բացումը կատարուեցաւ 8
Յունիսի 1930ին, նախ-

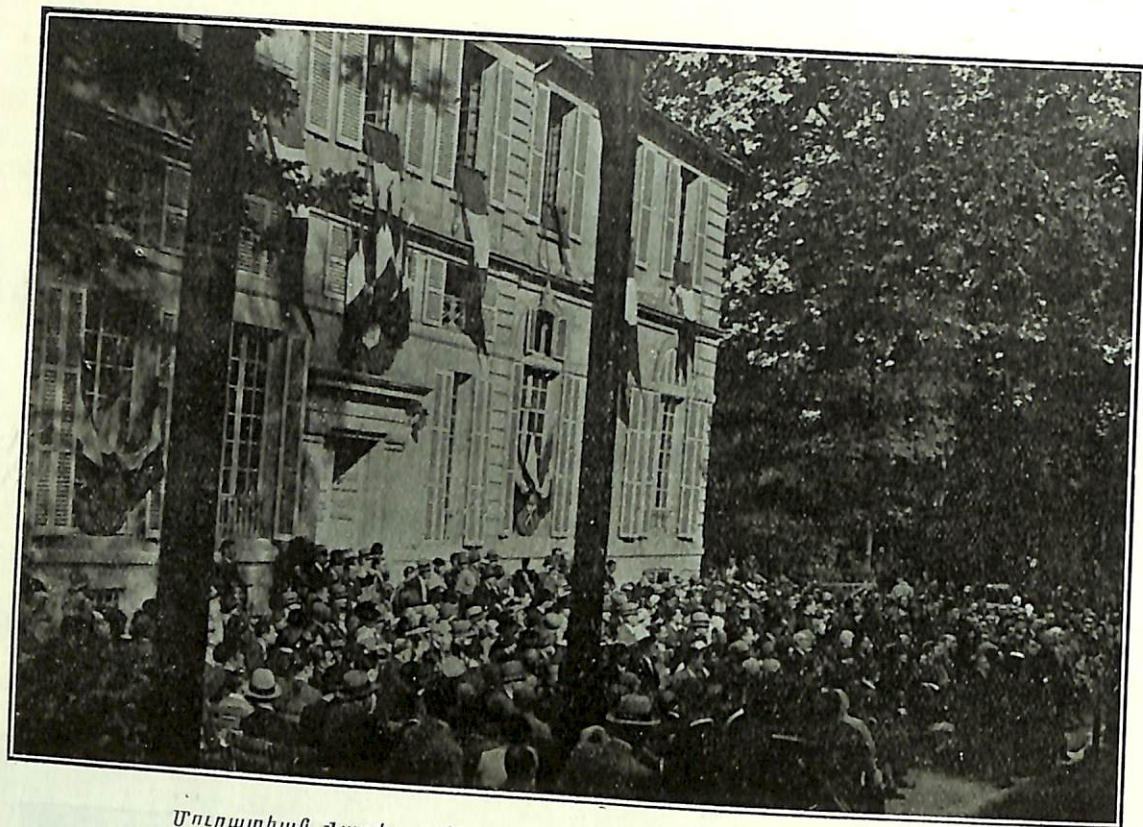

Մուրատեան վարժարանի «Պէշիկթաշլեան» թատերասրահ (շին. 1932)

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ ՎՐՃ-Ի ՏԵՍՉՈՒԹԻՒՆԸ, ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐՆ ԵՒ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԸ (1931)

Զախէկ աջ. — Հ. Պալեան (հսկող-ուսցչ.), Հ. Սր. Ուլուհոճեան (ուսմնադ.), Stuart Knox
ուսցչ. անգլ., Don Decio Donati ուսցչ. իտալ., Գեր. Հ. Յ. Թորոսեան՝ մեծաւոր, Հ. Սահակ
Տէր Մովսէսեան՝ տեսուչ, Louis Blaisot ուսցչ. ֆրնս., Gaston Fourez ուսուցիչ ֆրանս.,
Հ. Վրթանէս խանսէկ. ժառանգարար, Գր. Գոյունեան հսկ-ուսցչ., Seidny Payne հսկող անգլ.

Մուրատեան վարժարանի վերաբացման համաժողովը (8 Յունիս 1930)

ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ-ՌԱՓԱՅԷԼԵԱՆ ՎԱՐժԱՐԱՆՆԵՐՈՒ

ՆԱԽԿԻՆ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐՈՒ

ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅԻՆ ԳՈՐԾՈՒՆԷՈՒԹԻՒՆԸ

Թողլով ուրիշ գրիչներու, որ դուրս ցատեցնեն Մուրատեան և Ռափայէլեան վարժարաններէն ելած աշակերտներու կեանքը, որոնք փայլեցան իրեն քաղաքագէտներ, բանաստեղծներ, գրագէտներ, ուսուցիչներ, պատկերահաններ, բժիշկներ և առեւտրականներ, մենք անցնինք տեսնելու, գլխաւոր գծերու մէջ, անոնց հրապարակական գործունէութիւնը, որ հիմնաքարն է Մխիթարեաններու և ազնուագութեան քարերարներու:

Սամուէլ Մուրատ իր սաներուն կտակած էր, որ Եւրոպայէն դառնան իրենց հայրենիքն և օգնեն անոր, որպէսզի «Թմրած ազգս Հայոց տգիտութենէն զարթնուի»: Մխիթարեան դաստիարակներն անոնց սրտերուն մէջ ամրապէս տոգորած էին ազգային միութեան գաղափարը: Փաստ մ'է, որ այդ տեսակէտներով՝ անոնք դարձան մ'ամբողջ գիտցան միալ իրենց կոչման բարձրութեան վրայ: Անոնց գործունէութեան միջավայրն եղաւ Կ. Պոլիս, որ թեան միջավայրն եղաւ Կ. Պոլիս, որ զարեւոյժ կրօնական ատելութիւնը թոյն սրսկեր էր ազգային համերաշխութեան, ազգային եղբայրութեան սրբազան զգացումներուն վրայ:

Մուրատեան և Ռափայէլեան Սաներու գեղեցիկ սկզբունքներէն ծնաւ Համագրեաց ընկերութիւնը, հիմնուած 1846-ին, առաջնորդութեամբ Հ. Պետրոս Վ. Մինասեանի՝ Ուսումնապետ փառաւայի Մուրատեան վարժարանի, և գործակցութեամբ «Եղբայր եմք մեք»-ի եռանդուն երգիչ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի: Այս ընկերութիւնը որու գաղափարէն ծնունդ առաւ «Հայկական Բազմաբարձար Ընկերութիւնը Միտրիսը», ունէր այնպիսի ծրագիր մը որ նոյնիսկ հիացում կ'ազդէր թուրք բարձրաստիճան անձնա-

ւորութիւններու: Անկեալ ազգի մը մէջ, առանց կռուի՝ գլուխ գլխի բերել՝ եղբայրու գործակից դարձնել մինչեւ այն ատեն շարունակ զիրար ատող Հայերը, իսկապէս հրաշք մ'էր, և այդ հրաշքը հիմնալի կերպով կատարեց Համագրեաց ընկերութիւնը, որ իր գործունէութիւնը տարածելով, հիմնեց նաեւ Համագրեաց աղջկանց վարժարանը, որ անգնահատելի դեր կատարած է մեր ազգային կեանքին մէջ: Եթէ բարձրագոյն ձեռք մը, թէ՛ գիտութեամբ, թէ՛ անգիտութեամբ, կրօնքն ազգասիրութեան հետ չըլտիթէր, և Համագրեաց ընկերութիւնը լուծել չտար, ապահովապէս Հայ ազգն աւելի բախտաւոր վիճակի մէջ կը գտնուէր, քան ինչ որ չէ այսօր:

Մնած և մեծցած իտալիոյ գեղեցիկ ու պայծառ երկնքին տակ, յափշտակուած անոր արուեստական գեղեցկութիւններէն, ահանատես ըլլալով անոր ազգային միութեան գերագոյն ճիգերուն, Մուրատեան և Ռափայէլեան վարժարաններու նախկին սաները, Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան, սիրական աշակերտ թատերագիր և գեղարուեստասէր Հ. Պետրոս Մինասեանի, 1856-ին հիմնեց Հայկական քաղաքը Կ. Պոլսոյ մէջ, նպատակ ունենալով այդ բեմին վրայ ծաղիկել հայկական անմիարանութեան ձեռքէն յառաջ եկած չարիքները: Այդ ի բնէ թորախտաւոր մարդը, բարութեան և ազնուութեան մարմնացումը, գրելով կամ թարգմանելով թատերական կտորներն և զանոնք ներկայացնել տալով վէճերի, փատուա և փարիզ կրթութեան իր եղբայրակիցներուն, կը հետապնդէր հայ ժողովրդեան սրտին մէջ արծաթեղու քաջութեան և ազատութեան սէրը, այնքան բաղձա-ցուած Եղուարդ Ռափայէլէն:

Կին Մովսիս Նախարար Պ. Ժորժ Լէյկի նախագահութեամբ, Գաղղիական կառավարութեան բարեհաճ հրամանով, աջ կողմն ունենալով Մխիթարեան Միարանութեան Աբրահայրը՝ Գերգ. Յովհանն վ. Ազգեր: Գաղղիական պետութեան և հայ հոգեւորականութեան պետերը, ինչպէս նաեւ գաղղիացի և հայ բարձրաստիճան անձնաւորութիւններ և հազարէ աւելի փարիզաբնակ Հայեր ներկայ կը գտնուէին հանդիսին, այս բարձրագոյն հաստատութեան որ գաղղիական ազգեցութեան հետ մայրենի լեզուին և տոհմային գիտութեանց կրակը պիտի վառէր հայ գաղութներու մէջ, Նախագահը խանդավառ բանախօսութեամբ մը կը յիշեցնէր համախմբուած Հայերուն, թէ «Նայեցէ՛ք շուրջերնիդ, ո՛ր են ասիական կայսրութիւններ կանգնող մեծ ազգերը, բոլորն ալ պատմութեան անցած են. բայց դուք կաք և կը մնաք, վասնզի ապրելու կամք ունիք, որովհետեւ քաղաքակիրթ, աւանդապահ և տոկուն ժողովուրդ էք»: զինուորական շեփորախումբը, զօր.

Կուրդի, հրամանով հնչեցուց Մարտիչեզն ու Բաւ փորոտան, որմէ վերջ՝ Տիկին Լէյկը քաջեց գաղղիական եռագոյնը ցոյց տալու համար թէ Մուրատեան վարժարանը կը մտնէ գաղղիական պաշտպանութեան տակ: Սեւրի Մուրատեան վարժարանի հանդիսաւոր բացումը այնքան հետաքրքրութիւն կը շարժէր որ ձայնասփիւռը զայն աշխարհի չորս կողմը կը տարածէր՝ Հայոց սրտերն հպարտութեամբ լեցնելով:

Վերաբացուած վարժարանին աշակերտներու թիւը տարուէ տարի կ'աւելնար և անոր համբաւը հեռաւոր հայ գաղութներու մէջ տարածուելով՝ իր ծոցին մէջ կը քաշէր Հայութեան ծաղիկ հասակը:

Ան ոչ միայն հայկական գաղութներու բարձրագոյն վարժարանն է, այլ ազգային կեդրոն մը: Փարիզ գացող ամէն ազգասէր Հայ, նուիրական պարտք կը համարի այցելել այդ ազգային վարժարանը, տեսնել համարին պատանիներու տրուած տոհմային դաստիարակութիւնը, կարգաւորութիւնն և հոգաբարձու Հարց հայրական խնամքը: